

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/342052153>

# MIC ÎNDRUMAR DE CERCETARE A MANUSCRISELOR DIN CATALOGUL PR. DUMITRU FECIORU

Book · June 2020

CITATIONS

0

READS

213

1 author:



**Cătălina Velculescu**

University of Bucharest

163 PUBLICATIONS 52 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:



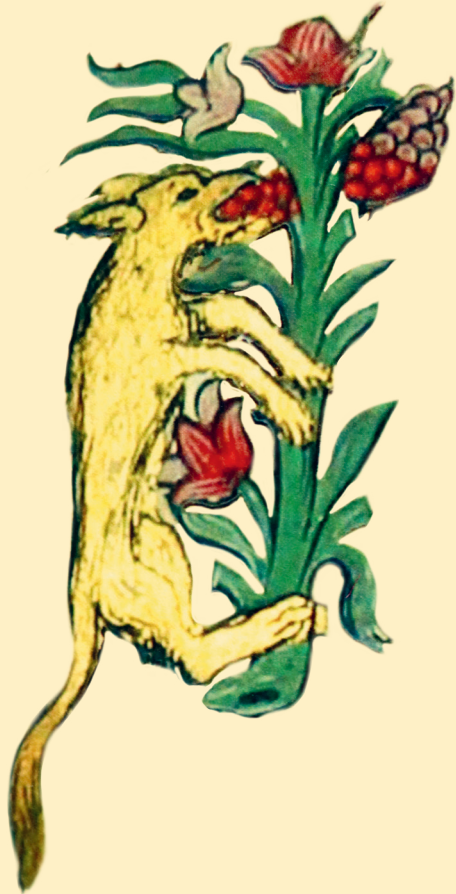
Cătălina Velculescu, Ion Victor Velculescu, Între Băcleș și Strehaia. [View project](#)



C. Velculescu, Pilda inorogului ..... [View project](#)

Cătălina Velculescu

MIC ÎNDRUMAR  
DE CERCETARE  
A MANUSCRISELOR  
DIN CATALOGUL  
PR. DUMITRU FECIORU



Cătălina Velculescu

Mic îndrumar de cercetare  
a manuscriselor din catalogul  
pr. Dumitru Fecioru



Școala Agatoniu  
2020

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Velculescu, Cătălina

Mic îndrumar de cercetare a manuscriselor din catalogul pr.

Dumitru Fecioru / Velculescu Cătălina. - Piscu : Școala Agatonia, 2020

Conține bibliografie

ISBN 978-606-9076-06-4

091

2

# CUPRINS

---

## 5 I. Istoricul bibliotecii

---

## 6 II. Manuscrise provenite de la Mănăstirea Căldărușani și de la alte mănăstiri

### 6 A. Traducători monahi

- 6 1. Macarie Dascălul
- 11 2. Ilarion Dascălul
- 13 3. Isaac Dascălul
- 7 4. Ștefan Dascălul
- 16 5. Gherontie Dascălul
- 18 6. Chesarie Monah
- 17 7. Climent Duhovnic
- 19 8. Ioanichie Monahul
- 20 9. Irinarh Ieroschimonahul
- 21 10. Veniamin Ieromonahul (viitorul Mitropolit)
- 21 11. Teodosie Monahul
- 21 12. Anonim. O situație particulară:  
Antim Ivireanul?

### 22 B. Autori locali monahi

#### 22 Proză:

- 22 1. Starețul Vasile de la Poiana Mărului
- 22 2. Sf. Paisie Starețul
- 23 3. Posibil ucenic al starețului Paisie
- 23 4. Meletie Ierodiacon

#### 24 Versuri:

- 24 5. Protasie Ieromonah
- 25 6. Dositeiu Arhimandrit

### 25 C. Copiști

- 25 1. Acachie
- 29 2. Copiști ordonați alfabetic

---

36 III. Manuale care au aparținut  
Episcopului Melchisedec  
Ștefănescu sau altor posesori

---

38 IV. Manuscrise din colecția  
p. dr. Gheorghe Ciuhandu

---

41 V. Manuscrise cu alte proveniențe

---

43 VI. Probleme diverse

- 43 1. Corectori
  - 45 2. Însemnări
  - 47 3. Miniaturi
  - 49 4. Mecena
  - 51 5. Cenzura
  - 52 6. Intervenții
- 

61 VII. Bibliografie

---

---

# I. Istoricul bibliotecii

---

Biblioteca Sfântului Sinod a fost înființată din inițiativa Patriarhului Justinian Marina, cu puțin înainte de anul 1959.<sup>1</sup> Părintele Dumitru Fecioru, primul director al Bibliotecii, și mitropolitul Tit Simedrea, au înființat o comisie de achiziții din care făceau parte doi specialiști în cultură română veche: prof. Dan Simonescu și prof. Alexandru Elian. Datorită muncii lor au fost salvate mărturii prețioase despre cultura română: „zeci de mii de volume, carte veche manuscrisă și tipărită, dar și alte multe valori: hrisoave, fotografii, monede și hărți vechi.“<sup>2</sup>

Părintele Dumitru Fecioru a publicat în numere succesive ale periodicului „Studii teologice“ *Catalogul Manuscriselor din Biblioteca Patriarhiei Române*<sup>3</sup>, catalog ce cuprinde descrierea primelor 164 de manuscrise intrate în depozit. Părintele arhim. Policarp Chițulescu a pregătit o descriere a manuscriselor intrate în depozitele Bibliotecii după apariția *Catalogului* Fecioru. În același timp a inițiat o revizuire a descrierilor apărute în „Studii teologice“, pentru a le aduna într-un volum. Lucrând la această revizuire, ne-am dat seama cât de numeroase sunt problemele ridicate de o cercetare fie și doar prin sondare a manuscriselor din *Catalogul* Fecioru.

1 Informațiile despre istoricul Bibliotecii sunt luate de la părintele arhim. Policarp Chițulescu, *Catalogul manuscriselor Românești din Biblioteca Sfântului Sinod*, „Studii Teologice“, s. a III-a, nr. 1, 2016, p. 133–145. Partea a II-a a acestei continuări a *Catalogului* Fecioru așteaptă de câțiva ani să găsească un loc de publicare.

2 Arhim. Policarp Chițulescu, op. cit., p. 134.

3 „Studii teologice“, de la nr. 5-6, 1959, la nr. 9–10, 1965.

---

## II. Manuscrise provenite de la mânăstirea Căldărușani și alte mânăstiri

---

Cele mai multe manuscrise provin (prin trepte intermediare)<sup>1</sup> de la marea mânăstire de lângă București, la care am adăugat și câteva manuscrise similare, dar cu alte puncte de plecare.

Ordinea prezentării este determinată de expunerea problemelor în cartea Valentinei Pelin: *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (sec. XVIII – XIX)*<sup>2</sup>.

Scopul nostru este acela de a oferi cercetătorilor istoriei culturii românești un răspuns la o eventuală întrebare asupra necesității și utilității unui timp de studiu în secția de manuscrise a Bibliotecii Sf. Sinod. Facem deci o expunere orientativă, nu exhaustivă.

### A. TRADUCĂTORI MONAHI

#### 1. Macarie Dascălul

**Macarie Dascălul Ieromonahul**<sup>3</sup> a fost cu adevărat un monah intelectual, ca și alți traducători despre care vom vorbi în continuare. Asupra lor domnește totuși o convenție a tăcerii, care se materializează în absența din dicționarele referitoare la istoria culturii, a literaturii sau a lingvisticii românești. S-a acreditat ideea că grupul monahilor care au conlucrat cu sf. Paisie ar aparține exclusiv domeniului teologic sau al istoriei Bisericii, eventual unei încercări de *renaștere a scrisului slavon în Moldova*<sup>4</sup>. În realitate, aceștia au tradus mai ales din greco-elină în limba română (uneori, mai rar, și din slavonă în română), iar după multe dintre traducerile lor s-au făcut copii care au circulat mai ales în mediile eclesiastice. Dar materialul tradus a fost folosit de cărturari care, în mânăstiri sau în parohii, activau ca preoți și duhovnici, deci constituiau o sursă de iradiere a cuprinsului manuscriselor copiate. Din păcate, nu avem încă o cât de sumară istorie a efectului pe care un șir lung de duhovnici l-au produs pe plan general cultural, prin influența decisivă exercitată asupra oamenilor obișnuiți, dar mai ales asupra persoanelor cu puterea de a lua hotărâri în domeniul civilizației materiale și al celei spirituale.

1 Arhim. Policarp Chițulescu, *op. cit.*, p. 134.

2 Ediție de Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, Chișinău, ed. Pontos, 2014.

3 D. Furtună, 48, 50, 69–74; Ursu, N.A., *Dascălul Macarie* (cu bibliografia anterioară); N.A. Ursu, p. 50–61, 78; Păcurariu, *Dicționar*, p. 259–260; Valentina Pelin, p. 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 92, 97–101, 108.

4 Ideea aceasta a lansat-o A. I. Iațimirski, în anul 1905. Valentina Pelin, p. 69.



---

Macarie Dascălul a studiat, se spune, în jurul anului 1750, la Academia Domească din București. Știa greaca vorbită, greaca medievală, slavona bisericească, probabil și latina. A scris el însuși o gramatică românească, un lexicon slavo-român, o scurtă poetică românească. A fost „profesorul” de limbă elină al starețului Paisie Velicicovschi<sup>5</sup>. Traducerile făcute de Macarie Dascălul din elină în limba română ale unora dintre scrierile marilor Părinți ai Bisericii – i-au slujit sf. Paisie ca îndreptar al transpunerii acestor scrieri în slavonă, așa cum acesta din urmă spune în corespondența sa: *Mi-am luat ca îndrumare traducerile cărților patristice în limba moldovenească, pe care le-au tradus de pe cărțile elino-grecești, copiate pentru mine în Sfântul Munte, în a lor firească limbă moldovlahă, preiubiții noștri frați, ieromonahii Macarie și Ilarion, dascăli iscusiți în traducerea cărților și bărbați învățați. ... Cu aceste traduceri ale lor, socotindu-le a fi fără nici o îndoială întru totul adevărate, am început a corecta vechile traduceri ale cărților slave din elino-greacă ce se aflau la mine, iar unele chiar le-am tradus din nou, cu sârguință urmărind și cărțile elino-grecești ce mi-au fost mie copiate în Sfântul Munte*<sup>6</sup>. Scrisoarea este comentată astfel de Valentina Pelin: *Însuși starețul ne mărturisește: la început traducerile în limba română, la Athos și în Moldova, apoi în continuare, în baza traducerilor românești și a textelor grecești, starețul Paisie corectează în Moldova vechile traduceri slave, făcând și alte traduceri noi, necunoscute literaturii slavone. ... Corelația sesizată și subordonarea traducerilor slave în raport cu cele românești ... se confirmă ... prin vechimea manuscriselor în ambele limbi. ... Iar în circumstanța când traducerile patristice în limba română de pe originalele grecești le anticipează pe cele slavone este inoportun și greșit să mai susținem că în școala paisiană a avut loc orientarea spre o renaștere a slavonismului cultural, opinie care în genere contravine și este disonantă cu aspirațiile culturii românești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.*<sup>7</sup>

Venit împreună cu starețul Paisie de la Muntele Athos în țările române în anul 1763, Macarie lucrează în obștea paisiană doar până înainte de 1775, când, fără să își întrerupă munca de traducător, trece la un altfel de activitate. El devine *dascăl al Evangheliei* – predicator al mitropoliei din București, legat fiind, până la moartea sa, cândva către anul 1809, de mănăstirile Cernica și Căldărușani. Deci la mitropolie sau acolo unde era trimis<sup>8</sup>, le vorbea oamenilor un învățat care traducea nu doar capodopere scrise de sfinții Părinți, ci și manuale de fizică, filozofie, logică ale lui Nichifor Vlemidis sau comentariile lui Coridaleu la tratate ale lui Aristotel. Mai mult: predicatorul scria o gramatică, un lexicon, o *Bucoavnă* avea preocupări de poetică și

5 Valentina Pelin, p. 167.

6 Valentina Pelin, p. 75. Mihail, Paul *Traduceri*; Mihail, Zamfira *Les principes*.

7 Valentina Pelin, p. 76. Vezi și N.A. Ursu, p. 47–50.

8 D. Furtună, p. 127, citat din Protasie ieromonahul: *dascălul Macarie arhimandritul ... era orânduitor de părintele mitropolitului a face logos în toate duminicile pre la biserici*.

---

versifica. Ar trebui să ne întrebăm dacă nu cumva Macarie însuși sau vreun ascultător vor fi notat undeva în scris măcar ceva din predicile rostite, gândindu-ne în mod firesc la mitropolitul Antim Ivireanul.

Amintim din Biblioteca Sf. Sinod câteva manuscrise care nu fac trimitere directă la traducătorul Macarie Dascălul, dar al căror conținut se leagă de activitatea cunoscută a acestuia.<sup>9</sup> Ms. **8 / III 14**<sup>10</sup> (copiat în anul 1778) cuprinde *Cuvinte* de Teodor Studitul, lucrare comparabilă cu aceea amintită în *Condica 1800–1825* și în *Condica 1843* de la mănăstirea Neamț<sup>11</sup>. Copia păstrată în biblioteca mănăstirii Căldărușani fusese făcută în anul 1778 de Pătrașco logofăt. Deasemenea, în ms. **6 / IV 2** (copiat în anul 1804) se află o traducere masivă după Teodor Studitul: *137 cateheze și alte opere*. În comentariul său, p. Fecioru constată că izvorul *face parte din aceeași familie ca și manuscrisul grec nr. 962 din Biblioteca Academiei Române, care ne transmite, într-o copie din sec. XVI, catehezele Sfântului Teodor Studitul din perioada postului mare*.<sup>12</sup> La sfârșitul textului se află *Ale prea cuviosului părintelui nostru și mărtusitoriul Teodor, igumenul studiților. Stihuri iamvicești la fealiuri de pricini*<sup>13</sup> (f. 191–206). Au aceste versuri vreo legătură cu preocupările de poetică și de versificație ale lui Macarie Dascălul? La f. 206 se află o însemnare care provine probabil din izvod: *Sfârșitul tâlmăcirii catihizmurilor sfântului Teodor Studitului, care s-au făcut în Sfântul Munte al Atonului spre folosul cel de obște al rumâneștilor monahi* (subl. n.), în anul 1804. Manuscrisul a fost copiat de Antonie ierodiacon în anul 1805 (f. 1, în inițiala F).

O situație similară are ms. **42 / II 170** (copiat înainte de 1798), în care se găsește *Tâlcuire la Cântarea Cântărilor* de Teodoret al Cirului, text pe care N.A. Ursu îl raportează la ms. rom. **1904**, păstrat la B.A.R. București.<sup>14</sup> Se știe că Macarie a tradus această *Tâlcuire*, scriere ce a fost tradusă și de Isaac Dascălul<sup>15</sup>, dar nu știm căruia dintre cei doi (poate altcuiva?) aparține textul din manuscrisul de la Biblioteca Sf. Sinod.

9 N.A. Ursu p. 55, 59.

10 În cotele manuscriselor dăm la început numărul din *Catalogul* p. D.Fecioru și apoi numărul din catalogarea actuală folosită în Biblioteca Sfântului Sinod.

11 N.A. Ursu, p. 55; Valentina Pelin, p. 101.

Pentru toate manuscrisele la care ne vom referi mai jos este necesară investigarea BRV (cu completările apărute ulterior) și a continuării Bibliografiei cu cărțile tipărite după anul 1830, spre a se stabili care texte românești au ajuns (prelucrate sau nu) la tipar.

12 Textele scrise cu litere cursive sunt preluate din *Catalogul* părintelui Fecioru. Textele scrise cu litere drepte sunt adăugate de noi.

13 P. Fecioru: *Versurile iambice, la fel, reprezintă tot o altă tradiție manuscris*.

Menționăm că în Biblioteca Sf. Sinod se păstrează copii după traduceri ale stihurilor altor autori. Teofan, *Scară a dumnezeștilor daruri*: ms. **38 / II 165** (sec. XVIII); **45 / II 99** (sec. XVIII); **40 / II 80** (sec. XVIII–XIX). Grigore Teologul, *Stihuri*: **45 / II 99** (sec. XVIII).

14 N.A. Ursu, p. 59.

15 Valentina Pelin, 85, nr. 24.

---

În sec. XVIII, starețul Serafim de la mănăstirea Căldărușani copiază o culegere de texte din diferiți autori, între care și Petru Damaschin, *Cartea a dooa*: ms. **79 / II 44**; se impune compararea cu traducerea lui Macarie Dascălul.

Din traducerile lui Macarie Dascălul după sf. Vasile cel Mare, ar trebui să vedem dacă *Hotărârile călugăriei pe scurt* au vreo legătură cu ms. **48 / II 190** (anul 1816; *Hotărâri în scurt. Dupre întrebare și răspundere*)<sup>16</sup>.

Traducerea scrierilor lui Grigore Sinaitul a fost recopiată în numeroase ms. românești păstrate la mănăstirea Neamț, la Arhiva Națională de la Chișinău sau la B.A.R. București. La Biblioteca Sf. Sinod, în ms. **35 / II 134** (sec. XVIII–XIX), textele din Grigore Sinaitul sunt precedate de *Cuvânt înainte* al starețului Vasile de la Poiana Mărului. La f. 180, aflăm următoarea însemnare: *Sfârșit, avgust 27; și s-au început ghenarie 1*. Din păcate nu a fost notat și anul. P. Fecioru spune în legătură cu textele din Grigore Sinaitul: *Manuscrisul acesta este un adevărat corp al operei Sfântului Grigorie Sinaitul. E mai complet decât cel publicat de Sfântul Nicodim Aghioritul ... și reprodus în MG, vol. 150, col. 1240–1345: înglobează lucrări necunoscute ediției lui Nicodim, întregeste după manuscrise slavone lucrarea „Știință cu deamărun-tul” ... și prezintă o tradiție manuscrisă mai bună decât cea folosită de Filocalie*. În ms. **36 / II 133** (sec. XVIII / XIX), scrierile lui Grigore Sinaitul sunt copiate tot precedate de *Cuvântul înainte* al starețului Vasile. Ms. **35 și 36** se încheie cu *Capete prin acrostihidă*, scriere a lui Grigore Sinaitul copiată de starețul Serafim de la Căldărușani (alături de alte selecții din același autor, plus *Cuvântul înainte* al starețului Vasile de la Poiana Mărului) și în ms. **79 / II 44** (sec. XVIII). În ms. **65 / II 142** (sec. XIX), apare *Cuvântul înainte* al starețului Vasile, alături de doar câteva alte mici fragmente din același autor. Aceste manuscrise nu dau numele traducătorului și raportul lor cu traducerile lui Macarie Dascălul trebuie elucidat.

Despre traducerea unei alte scrieri a lui Grigorie Sinaitul vom vorbi la Chesarie monahul.<sup>17</sup>

În Biblioteca Sfântului Sinod sunt însă și manuscrise ce cuprind în mod explicit trimiterea la numele traducătorului. În ms. **33 / II 276**, copistul (sec. XVIII) notează că scrierea lui Antonie cel Mare, „Învățăture pentru năravul oamenilor” *s-au tâlmăcit din limba elinească de ieromonah Macarie*. Lucrarea este menționată în cele două *Condici* de la mănăstirea Neamț.<sup>18</sup> P. Fecioru presupune că și celelalte două traduceri românești din ms. **33 / II 276** de la Bibl. Sf. Sinod se datorează tot lui Macarie: Atanasie al Alexandriei, *Viața ... sf. Antonie* și, de același autor, *Viața ... cuvioasei maicii Sinclitichiei*. Cele trei texte apar nu doar în copii de sine stătătoare (ca aceasta din ms. **33 / II 276**), ci și incluse în miscelanee. În miscelaneele din ms. **147 / II 211** (copiat

16 Vezi și ms. **93 / II 65** (1807); **53 / II 264** (1819); **72 / II 79** (sec. XIX).

17 Valentina Pelin, p. 109.

18 Furtună p. 73; N.A. Ursu, p. 54; Pelin, p. 98.

---

în anul 1776) și ms. **63 / II 171** (sec. XVIII) este inclusă atât *Viața ... sf. Antonie* de Atanasie al Alexandriei, cât și „Învățăături pentru năravul oamenilor” a lui Antonie cel Mare; la sfârșitul acestei din urmă scrieri se amintește și aici că traducerea a fost făcută de ieromonahul Macarie. Desigur se impune o comparație a acestor manuscrise între ele, precum și cu acelea păstrate în alte biblioteci pentru a se vedea în ce măsură copiii au reprodus textul traducerii inițiale sau au făcut modificări.

În ms. **50 / II 83**, miscelaneu copiat în anul 1785, se găsesc *Tâlcurile „Scării”, din elinie tâlmăcite pre limba românească* (subl. n.) de *cuvioșia sa Chir Macarie ierom[ona]h, dascălul Evangheliei*. 4. Este vorba de *sholiile și glosele făcute în diferite timpuri la numita carte*, traducerea integrală din grecește datând din anul 1782, dăruită fiind de traducător mânăstirii Cernica.<sup>19</sup> Și aici rămâne de făcut compararea textelor. Cât despre *Scara* din ms. **5 / IV4** (sec. XVIII), p. Fecioru afirmă că are la bază un izvor în slavonă, diferit de textul grecesc. În ms. **45 / II 99** (sec. XVIII, după 1779) se găsește doar *Cuvântul 27*.

Încurcate sunt lucrurile în privința ms. **34 / II 291**: Isaac Sirul, *Cuvinte pustnicești*, în care nu se menționează numele traducătorului. N.A. Ursu este de părere că Macarie ar fi tradus scrierea după ediția lui Nichifor Teotochis, Leipzig, 1770.<sup>20</sup> P. Fecioru recurge în descrierea acestui manuscris la comparația cu ediția din anul 1770 și este de părere că *manuscrisul este o copie a traducerii „Cuvintelor pustnicești” făcută de Macarie Ieromonahul. Traducerea aceasta, cu mici îmbunătățiri făcute pe rând, întâi de Isaac Dascălul după un manuscris de la Muntele Athos și apoi de Iosif Ieromonahul, care a adăugat și sholiile din ediția lui Nichifor Teotochi, lăsate la o parte de Macarie Ieromonahul, a fost tipărită la Mânăstirea Neamțu în 1819*.

Relativ la un manuscris de la B.A.R., N. A. Ursu afirmase că: *Dascălul Isaac a tradus și „Cuvintele” lui Isaac Sirul, pe care ... ieromonahul Iosif, revizuiindu-le cu o traducere mai veche, a ieromonahului Macarie, și cu ediția lui Nichifor Theotochis apărută la Leipzig, în anul 1770, le-a tipărit la mânăstirea Neamț, în 1819.*<sup>21</sup>

Valentina Pelin deduce din scrisoarea sf. Paisie către arhim. Teodosie – că înainte de anul 1771 tocmai se făcuse o traducere românească a *Cuvintelor pustnicești*.<sup>22</sup> Macarie Dascălul se pare că făcuse la Muntele Athos (deci îna-

19 D. Furtună, p. 72; Valentina Pelin, p. 100.

20 N.A.Ursu, p. 54 (N.A.Ursu: *probabil*); D. Fecioru, vezi descrierea ms.; adaugă informații despre intervențiile lui Isaac Dascălul și Iosif Ieromonahul înainte de tipărire la *Mânăstirea Neamțu în 1819*.

21 N.A. Ursu, p. 72–73.

22 Valentina Pelin, p. 95. Pasajul din scrisoarea sf. Paisie: *atunci cu sârguință am citit acea traducere (supra în scrisoare: românească), împreună cu cea slavonă și, unde am observat, am mai făcut încă unele îndreptări (n-n.: în cea slavonă).*

---

inte de a veni în Moldova) o traducere după un text slavon<sup>23</sup> (ne îndoim că la această traducere se referea starețul Paisie). În schimb, Gherontie Dascălul a tradus *Cuvintele ... după textul original grecesc* din ediția de la 1770, apărută la Leipzig<sup>24</sup>. Între toate aceste presupuneri, rămâne să fie stabilit locul manuscriselor de la Biblioteca Sfântului Sinod.<sup>25</sup>

P. Furtună menționa că Macarie Dascălul ar fi fost traducător al *Comentariilor la Psalmi* de Ioan Hrisostom, scriere copiată în ms. **49 / II 122** (1817–1818). Când p. Fecioru a publicat *Catalogul*, sursa acestei informații nu mai exista. Această traducere nu este amintită de Valentina Pelin.

Macarie Ieromonahul psaltul, spunea cu dreptate că prin munca de tălmăcitor făcută de *părintele dascălul Macarie arhimandritul, noi românii mai cu rânduială, mai cu înțelegere și mai cu îndestulare ... avem* [cărțile] *decât alte limbi vecine*.<sup>26</sup>

## 2. Ilarion Dascălul

**Ilarion Dascălul Ieromonahul**<sup>27</sup> *studiase la Academia Domnească din București (ucenicul lui chir Manase Eliade)*, probabil cândva imediat după mijlocul secolului XVIII.<sup>28</sup> A murit înainte de anul 1812. El era considerat de starețul Paisie *cel mai iscusit traducător din grecește în moldovenește*<sup>29</sup>. Unul dintre copiiști (*părintele Sofronie de la Dragomirna*) îl numește *cuvioșia sa cel din neamul nostru rumânesc* (subl.n.) *mult osârduitori întru învățătura dumnezeieștii Scripturi*<sup>30</sup>. Dintre numeroasele sale traduceri, amintim *Hexameronul sfântului Vasile cel Mare*, ajuns chiar la tipar (București, 1826<sup>31</sup>). Pentru importanța literară, fragmente din acel text au fost retipărite în anul 2003 în seria *Texte uitate. Texte regăsite*<sup>32</sup>.

23 *Idem*, p. 100.

24 *Idem*, p. 108–109.

25 Pentru copii ale câte unui singur *Cuvânt* (din ce traducere?), vezi ms. **53 / II 264; 70 / II 76**; mai multe cuvinte: **41 / II 91**.

26 N.A. Ursu, p. 74, n. 101.

27 D. Furtună; N.A. Ursu, p. 61–68; Păcurariu, *Dicționar*, p. 222–223; Timotin, *Dascălul Ilarion*; Timotin, *Cele mai vechi cărți populare*, p. 104–111; Timotin, *Profeții postbizantine*, p. 58–60; cu bibliografia anterioară. Valentina Pelin, p. 83, 85, 88, 101–104.

28 N.A. Ursu, p. 62, 64, 65–66. Și numele de *Bou Rău*.

29 N.A. Ursu, p. 49–50.

30 N.A. Ursu, p. 62–63.

Dascălul Ilarion ar fi știut și limba latină; vezi Ursu, N.A., *Dascălul Ilarion*.

31 Revizuirea pentru tipar a textului a fost făcută de mitropolitul Grigore Dascălul.

32 „*Hexameronul*” lui Vasile cel Mare în traducere românească (secolul al XVIII-lea). Crearea animalelor, ediție și studiu introductiv de Manuela Anton, în *Texte uitate. Texte regăsite*, Academia Română, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, București, F.N.Ș.A., 2003, p. 123–182.

---

În Biblioteca Sfântului Sinod se găsesc manuscrise cu copii după o altă traducere a lui Ilarion Dascălul: **45 / II 99** (sec. XVIII, după 1779)<sup>33</sup>, **39 / II 46** (sec. XVIII-XIX<sup>34</sup>), **51 / II 113** (sec. XIX, 1811–1812<sup>35</sup>). Este vorba despre scrierea lui Calist și Ignatie Xantopulos *Meștersug și îndreptariu... Și să zice numirea cărții „Raiu”*. Ms. **51 / II 113** pătrează una dintre mărturiile recopierii târzii a textelor traduse. La f. 3, pe marginea de jos a foi, cu litere latine: „Calinicu Mitropolitulu Ungro-Vlahiei”.<sup>36</sup> Traducerea cap. 4 și 15 din *Raiu* incluse în *Cartea pentru ascultare* (ms. **52 / II 270** (an 1792; f. 208v–212)<sup>37</sup> este datorată cel mai probabil traducătorului acelei *Cărți*: Ștefan Dascălul.

Copiate uneori alături de *Raiu* lui Calist și Ignatie Xantopulos sunt *Capetele pentru dragoste și înfrânare* ale lui Talasie Libianul Africanul, o altă traducere a lui Ilarion Dascălul<sup>38</sup>. Așa se întâmplă în ms. **39 / II 46** (un miscelaneu alcătuit prin legarea ulterioară a mai multor caiete cu părți lipsă<sup>39</sup>), primele două caiete provenite din secolul XVIII. În ms. **36 / II 133**, *Capetele* se găsesc în primul corp de file, copiat în secolul XVIII<sup>40</sup> (ca și al doilea corp, în care se găsește precuvântarea scrisă de starețul Vasile de la Poiana Mărului<sup>41</sup> la scrierile sf. Grigore Sinaitul).

În ms. **40 / II 80** (sec. XVIII–XIX) a fost copiată scrierea *Pentru iscusirea liniștii* a lui *chir Calist Tilicudi* – care ar trebui să fie văzută în raport cu traducerea lui Ilarion Dascălul din același autor<sup>42</sup>.

Tot în acest ms. se află și Marco Pustnic, *Pentru post și pentru smerenie* – care este raportul cu Marcu Efeseanul<sup>43</sup>?

33 D. Fecioru consideră că în însemnarea de la f. 255v: *S-au tălmăcit din limba ellinească de Ieromonah Ilarion Dascăl. 1779, Iunfie*, ar indica anul traducerii, nu al copierii. Vezi Valentina Pelin, p. 83: înainte de 1779, la mănăstirea Secu. Probabil una din cele mai vechi copii ale acestei traduceri.

34 Miscelaneu obținut prin asamblarea târzie a mai multor manuscrise cărora la lipsește sfârșitul, deci nu apare numele traducătorului.

35 Sfârșitul manuscrisului lipsește, deci și numele traducătorului. Anii copierii sunt „ascunși” în inițialele de la f. 8v, 145.

36 Mitropolitul Calinic Miclescu, mitropolit între anii 1875–1885. Păcurariu 1994, p. 129–131.

Pentru iscălitura cu litere latine a sf. Calinic de la Cernica, vezi D. Furtună, *Ucenicii*, p. 74–75.

37 Timotin, *Dascălul Ilarion*, p. 120, n. 63, 64.

38 Valentina Pelin, p. 101.

39 Una dintre însemnări, de pe fila 1: *La 1865. S-a cetit de smeritul Serapion monahu bibliotecar* (subl. n.).

40 Se pare că nu sunt în ms. **52 / II 270**; vezi Timotin, *Dascălul Ilarion*, p. 121, n. 72.

41 Mihail, Paul *Schitul Poiana Mărului*; Păcurariu 1994, vol. 2, p. 561–562; M. Păcurariu, *Dicționar*; Valentina Pelin, p. 46; Racanello, Dario, *Rugăciunea*.

42 Valentina Pelin, p. 102.

43 Valentina Pelin, p. 102.

---

Din Diadoh al Foticeii, Ilarion a tradus *Cuvântul ascetic*. Cap. 41 se găsește copiat în ms. **52 / II 270** (an 1792; f. 197v – 198)<sup>44</sup>, dar este o componentă a *Cărții pentru ascultare*, tradusă de Ștefan Dascălul.

Din secolul XVIII, se păstrează ms. **38 / II 165** (f. 10v: între ornamentele inițialei: 1778, 12 ap.<sup>45</sup>) care cuprinde între altele și cele *Patru sute capete pentru dragoste* ale sf. Maxim Mărturisitorul (alături de câteva file despre rugăciune ce ar putea aparține unui ucenic al sf. Paisie – vezi *infra*<sup>46</sup>). Printre traduceriile lui Ilarion Dascălul sunt enumerate și *Capetele pentru dragoste*<sup>47</sup>, pe care le regăsim reproduse (tot fără numele traducătorului) și într-o copie din anul 1826 a ieromonahului Acachie (ms. **43 / II 47**). Capitolele 38 și 65 din *Patru sute capete*, prezente în *Cartea pentru ascultare* (ms. **52 / II 270**, an 1792, f. 205)<sup>48</sup>, descind probabil din traducerea făcută după acea *Carte* de Ștefan Dascălul. Și aici rămâne să fie stabilite raporturile între textele amintite.

Ilarion Dascălul a tradus și o scriere de dimensiuni mai mici: *Vedeaniia lui chir Daniil; Viața și muceniia ce i s-au întâmplat sfântului mucenic Anastasie, de tatăl lui chir Daniil, în cetatea Telvinul*. Fără a menționa numele traducătorului, trei manuscrise din Biblioteca Sf. Sinod conțin aceste texte: **89 / II 179** (anul 1803); **62 / II 49** (anul 1825)<sup>49</sup>; **32 / II 252** (anii 1842 – 1844, f. 300 – 316v)<sup>50</sup>.

O copie din anii 1812 – 1816 după Întrebările și răspunsurile sfinților Varsanufie și Ioan se păstrează în ms. **10 / IV 9**<sup>51</sup>. Traducerea făcută de Isaac Dascălul la începutul activității sale (în preajma anului 1787)<sup>52</sup> fusese corectată de Ilarion Dascălul.

### 3. Isaac Dascălul

**Isaac Dascăl Ieromonah**<sup>53</sup> *au tălmăcit multe cărți din limba elinească pe limba românească* (subl. n.). *Au învățat și părinți la limba elinească*<sup>54</sup>, unul

44 Timotin, *Dascălul Ilarion*, p. 116, n. 33, 34.

45 Ar fi necesară o comparare cu manuscrisele copiate de Acachie ieromonahul.

46 Însemnările de pe acest manuscris atestă că ulterior a fost folosit ca izvor de alți copişti.

47 Valentina Pelin, p. 103.

48 Timotin, *Dascălul Ilarion*, p.117, n. 46.

49 Timotin *Cele mai vechi cărți populare*, p. 24–29, 78–79; Timotin, *Profeții postbizantine*, p. 58–59.

50 Manuscrisul a revenit în Bibl. Sf.Sinod; vezi Timotin, *Dascălul Ilarion*, p. 122, n. 81; Timotin *Cele mai vechi cărți populare*, p. 66, n. 1.

51 Vezi și ms. **39 / II 46**, f. 43–49. Fragmentul din *Cartea pentru ascultare* (ms. **52 / II 270**, f. 191–193) trebuie cercetat în raport cu Ștefan Dascălul; vezi Timotin, *Dascălul Ilarion*, p. 122, n. 78.

52 Valentina Pelin, p. 104–105.

53 P. D. Fecioru, *Un catalog vechi de manuscrise și cărți al Bibliotecii Mănăstirii Neamțului*, București 1941, p. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19); N.A. Ursu, p. 68 – 74; Păcurariu, *Dicționar*, p. 233; Valentina Pelin, p. 81, 85 (Macarie; Isaac), 104–106.

54 N.A.Ursu, p. 69.

---

dintre acești învățați fiind chiar **ieromonahul Iosif**, cel care a editat (uneori cu revizuirii) traduceri rămase în manuscrise ale dascălului său. Date biografice se pot culege doar indirect. În anul 1787, Isaac (pe atunci unul *din cei prea mici și mai de pre urmă*<sup>55</sup> *ucenici ai starețului Paisie*) a tradus întrebările și răspunsurile sfinților Varsanufie și Ioan. El a început a tălmăci *din zioa dintâiu a lui maiu [și] s-au sfârșit în luna lui septemvrie în 25, întru acelaș an, ca să fie spre folosul cel de obște al neamului rumânesc* (subl. n.).<sup>56</sup> În anul 1805 Isaac nu se mai afla la Mănăstirea Neamț, ci la Muntele Athos și traducea vol. III din Efrem Sirul (vezi *infra*). În anul 1818 (continuând 1819, 1823), curând după ce, în 1817, traducătorul murise<sup>57</sup>, ieromonahul Iosif a revizuit și dat la tipar această traducere.

Traducerea din anul 1787 (vezi la Biblioteca Sf. Sinod ms. **10 / IV 9**, copiat în anii 1812 – 1816) fusese revizuită de un specialist recunoscut: dascălul Ilarion (vezi *supra*), pe care însuși sf. Paisie Velicicovschi îl avea ca model și îndrumar. Înaintea textului tradus, Isaac Dascălul a așezat un text propriu: prezentarea celor doi autori, părinții Varsanufie și Ioan, text intitulat *Descoperire cătră cetitori pentru sfinții stareți carii să pomenesc adeaseori în cartea aceasta* (f. 1–5). Cu un discernământ remarcabil, p. D. Fecioru a sesizat importanța acestor pagini: *Este cel dintâi studiu de patrologie scris în românește, și cu asta Isaac Dascălul este cel dintâi patrolog român. În «Descoperirea» sa, Isaac studiază viața și opera Sfinților Varsanufie, Ioan și Serida cu o metodă de cercetare și cu o informație care ar face cinste chiar unui cercetător contemporan.*

În anul 1804, la mănăstirea Căldărușani, doi dintre cei mai îndemânatici copişti (arhimandritul Nicodim Greceanu și, probabil, Acachie<sup>58</sup>) copiau o traducere făcută de Isaac Dascălul la mănăstirea Neamț, în anul precedent (1803): *Cuvinte de Simeon Noul Teolog*<sup>59</sup>. P. Fecioru a comparat textul din copie cu ediția îngrijită de Dionisie Zagoreu, Veneția, 1790, unde se găsesc, pe lângă textul de bază, și *Mărturii pentru sfântul Simeon*, extrase din alte scrieri, *Mărturii* prezente în copia din anul 1804, deci probabil și în izvodul lui Isaac.

*În sf. Munte al Atonului, în sfântul schit al Înainte Mergătorului, ... în chiliă Prodromului, ce este supt Lavră, a tălmăcit Isaac Dascăl pre limba noastră cea rumânească... spre folosul rumânilor* (subl. n.) *celor ce vor citi*<sup>60</sup>,

55 Probabil: mai recent intrat în obște.

56 Vezi descrierea ms. **10 / IV 9**.

57 N.A.Ursu, „Teologie și viață”, 1994, nr. 11–12, p. 75, 77. Vezi prefața ieromonahului Iosif de la Neamț la ediția menționată. BRV, III, p. 243–246.

58 D.Furtună 2002, p. 83–84 ; ms. **11 / IV 111** și ms. **12 / IV 112**.

59 Lucrare editată; vezi BRV. Vezi și Valentina Pelin, p. 81. Pentru copii după alte scrieri ale sf. Simeon Noul Teolog aflate în Bibl. Sf. Sinod, vezi ms.: **40 / II 80**; **92 / II 26**; **52 / II 270**.

60 Subliniem că în timp ce sf. Paisie vorbește despre „limba moldovenească” sau „moldovalahă”, traducătorii în limba română care la un moment dat fac parte din



---

în anii 1804 – 1805, tomul trei al ediției greco-latine de la Roma, anul 1764, din scrierile sf. Efrem Sirul.<sup>61</sup> În copia din anul 1808 făcută după această traducere la mănăstirea Căldărușani (ms. **1 / IV 3**) găsim la f. 407: *Aceaste doao cuvinte ale sfântului Efrem Sirului s-au tălmăcit din limba slovenească în cea latinească și din latinească în cea rumânească* (subl. n.) (f. 407). Cele două *cuvinte* se găsesc, ne spune părintele Fecioru, în ediția de la Roma<sup>62</sup>, s-ar părea doar în limba latină, nu și în greacă. Afirmatia *s-au tălmăcit ... din latinească în cea rumânească* aparține oare traducătorului însuși sau copistului? Oricum este un indiciu că ieromonahul Isaac a tradus din limba latină cel puțin în acest caz, poate și în altele; se impune însă o comparație cu alte copii ale acestei traduceri și cu ediția din anii 1818, 1819, 1823.

În ms. **34 / II 291** sunt copiate (sec. XVIII) *Cuvinte pustnicești* de Isaac Sirul. Pentru discuțiile privind această traducere, vezi comentariile noastre la activitatea lui Macarie Dascălul.

P. Fecioru notează în descrierea ms. **7 / IV 7** că traducerea după Chiril al Ierusalimului (copiată în acest ms.) ar fi fost făcută de Isaac Dascălul. În stadiul actual de conservare a manuscrisului, nu identificăm sursa acestei informații<sup>63</sup>, care este însă comună cu cele afirmate de N.A.Ursu (citând *catalogul bibliotecii mănăstirii Neamț de la începutul secolului trecut*)<sup>64</sup> Deși Valentina Pelin a lucrat cu același catalog, nu menționează această traducere a lui Isaac Dascălul.

Așa cum am menționat la Macarie Dascălul, cei doi: Isaac și Macarie au elaborat fiecare câte o traducere a *Tâlcuirii la „Cântarea Cântărilor”* de Teodorit al Cirului.<sup>65</sup> Nu știm cărui traducător îi aparține textul din ms. **42 / II 170** (*copiat înainte de 1798*).

Isaac Dascălul a tradus și *Porunci către cei ce s-au lepădat de lume* de Isaia Pustnicul. O scriere cu același titlu și același autor se păstrează în ms. **27 / II 286** (sec. XVIII). În anul 1847, Evseviev Shimonah citește activ manuscrisul.

obștea sa știu că limba este rumânească și că lucrează pentru folosul cel de obște al neamului rumânesc.

61 Vezi descrierea ms. **1 / IV 3**; N. A. Ursu, p. 69, 72. Menționarea ediției după care se face traducerea ne ajută să înțelegem care erau dimensiunile și deschiderile spre lume ale bibliotecii pe care traducătorul român o avea la îndemână la Muntele Athos.

Traducerea a fost editată în anii 1818, 1819, 1823.

Alte copii după sf. Efrem Sirul în Bibl. Sf. Sinod: **9 / IV 8** (texte comparate de P. Fecioru cu vol. I, Veneția, 1732); **64 / II 171**; **66 / II 169**; **75 / II 71**; **148 / I 78**; **70 / II 76**. Scrierea *Pentru ocărârea de sine* de Efrem Sirul a fost tradusă de Ștefan Dascălul; vezi Valentina Pelin, p. 107.

62 Ms. **1 / IV 3**: f. 407-411: *Cuvântul 1. Pentru sfințele și de viață făcătoarele taini ale creștinilor*. Op. cit., p. 608-610; f. 411 v-413. *Cuvântul al doilea pentru aducerea sfințelor Daruri*. Op. cit., p. 610-611.

63 Vezi o eventuală ediție în BRV.

64 N. A. Ursu, p. 70, n. 52 (Ursu: *probabil*).

65 Valentina Pelin, 85, nr. 24. Valentina Pelin notează în altă parte că Isaac Dascălul a tradus o tâlcuire la aceeași carte biblică, a lui Chiprian – p. 104.

---

Atunci când p. Furtună a văzut biblioteca de la Căldărușani, se mai păstra acolo copia traducerii făcute de Isaac Dascălul după Ioan Hrisostom, *tâlcuire la Matei evanghelist*.<sup>66</sup> Din păcate nu identificăm acest manuscris între cele descrise de p. Fecioru.

Slujba și paraclisul sfintei Filofteia (*ale căriia sff[i]nte moaște să află întregi în Țara Rumânească, în Besearca Domneasca din orașu Argeșului*) sunt copiate în ms. **157 / II 182** (*secolul XVIII*); este necesară o comparație cu ms.rom. B.A.R. **5580** (anul 1815) pentru a se vedea care este raportul cu textul alcătuit de Isaac Dascălul.<sup>67</sup> Tot o *Slujbă (a) sfintei Filoteiei fecioarei, ale căriia sfinte Moaște se află întregi în Țara Românească, în Biserica Domnească din Orașul Argeșului. A două oară tipărită în ... 1848, ... în tipografia lui Anton Pann* este copiată în ms. **159 / II 51** (cu însemnări din anul 1857). Raportul cu cele două texte amintite anterior rămâne a fi stabilit.

#### 4. Ștefan Dascălul

Ștefan Dascălul a murit cândva între anii 1803 și 1807.<sup>68</sup> Este cunoscut mai ales pentru traducerea celor 12 volume din *Viețile Sfinților* ale lui Dimitrie Rostovschi, tipărite la mănăstirea Neamț între anii 1807 – 1815.

În Bibl. Sf. Sinod se găsește copia unei traduceri după „Cronograful” lui Dimitrie Rostovschi: **100 / III 33** (anii 1832 – 1833), text despre care p. Fecioru spune că diferă de cel din ediția de la 1837, Mănăstirea Neamț. Valentina Pelin afirmă că traducerea lui Ștefan Dascălul a fost tipărită în anul 1813, tot la Neamț, în timp ce N.A. Ursu dă ca an al tipăririi 1837!<sup>69</sup>

O altă (re)traducere a lui Ștefan ierodiaconul (*din limba elinească, cât și cea din cea slovenească*) este *Târnosania*, tipărită în anul 1785 la Neamț.<sup>70</sup> În ms. **150 / II 201** se păstrează *Târnosaniia ce s-au scos de pre elenie în limba românească* (subl. n.), *cu toată osârdiia și cheltuiala a preosfințitului Chirio Chir Iacov mitropolit a toată Moldaviia*.<sup>71</sup> Această traducere anterioară, a lui Duca Sotiriovici, fusese tipărită în anul 1752 și copiată la mănăstirea Secu de schimonahul Chiril, în anul 1813<sup>72</sup>. Trebuie făcută comparația între cele două tipărituri (1752 și 1785) plus manuscrisul amintit.<sup>73</sup>

66 D. Furtună, p. 113, ms. 105; N.A.Ursu, p. 70, n. 51.

67 N. A. Ursu, p. 73 – 74; Valentina Pelin, p. 105–106.

68 Furtună; N.A. Ursu, p. 74–78; Păcurariu, *Dicționarul*, p. 483; Valentina Pelin, p. 106 – 108.

69 Valentina Pelin, p. 106; N.A. Ursu, p. 76. Vezi BRV.

70 N.A. Ursu, p. 76–77; Valentina Pelin, p. 107.

71 Vezi: Ion Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, vol. II, București, 1910, p. 121.

72 P. Fecioru: *A aparținut obștei paisiene, apoi, mai târziu, mitropolitului Calinic Miclescu. A fost cumpărat în 1961 de la Anticariatul de Stat.*

73 Este necesar un studiu despre *Târnosani* în limba română.

---

Pentru obștea paisiană fusese alcătuită în slavonă *Cartea pentru ascultare*, miscelaneu care se caracterizează între alte tipuri de diverse miscelaneu prin prezența la sfârșit a *Scrisorii starețului Paisie către preotul Dimitrie din Rusia (1766)*.<sup>74</sup> Traducerea în limba română a făcut-o Ștefan Dascălul. *Este unul din puținele cazuri sesizate în cercetarea comparată a textelor românești și a celor slavone din școala paisiană, când versiunea slavonă o anticipează pe cea românească*.<sup>75</sup> O formă prelucrată a *Cărții* a fost tipărită în anul 1817 la Mănăstirea Neamț (*Adunare a Cuvintelor celor pentru ascultare*)<sup>76</sup> În prima parte a ms. **52 / II 270** (copiat în anul 1792), se păstrează (fără a fi menționat numele traducătorului) un text numit *Cartea pentru ascultare* (inclusiv *Scrisoarea starețului Paisie*). Scrisoarea starețului Paisie este la f. 224-243v. Bineînțeles și aici se impune comparația cu manuscrisele (și ediția) românești și slavone enumerate de Valentina Pelin.

Doar *Scrisoarea către preotul Dimitrie* se păstrează în ms. **23 / III 15** (1781)<sup>77</sup> și ms. **41 / II 91** (sec. XIX, înainte de 1828). P. Fecioru spune că în ms. **41** este o altă traducere decât traducerea din ediția tipărită și din ms **23**.

Ștefan Dascălul a tradus atât *Patericul cel Mare, grecesc*, cât și *Patericul lavrei Pecerska*. În prima parte a ms. **99 / II 75** (sec. XVIII) se păstrează, fără numele traducătorului, un *Pateric* ce ar trebui comparat cu cel *grecesc*. *Patericul* din ms. **53 / II 264** (tot fără indicarea traducătorului) a fost copiat de *Gherasim episcopul Buzăului*, în anul 1819, în Mănăstirea Sinaia din sud Prahova. Legătura dintre aceste texte așteaptă să fie elucidată, ca și întreaga istorie a *Patericelor* traduse în românește.

În anul 1791 Ștefan ierodiaconul a tradus *Proloagele*, după vreuna din edițiile de la Moscova<sup>78</sup>, adică după o redacție dezvoltată a acestui miscelaneu de mari proporții, alcătuit de-a lungul secolelor din forme scurte ale vieților de sfinți, așezate pe zilele anului, hagiografii la care s-a adăugat un număr variabil de fragmente din *Paterice*, *Limonar*, *Everghetinos*, *Varlaam* și *Ioasaf*, *Viața lui Andrei Salos*, predici, culegeri de minuni etc. Traduceri românești există din primii ani ai secolului XVII, manuscrisele deosebindu-se între ele prin selecția făcută asupra diversității baroce de material asamblat în edițiile rusești care înglobaseră și mai vechi forme sud-slave. Ierodiaconul Ștefan a făcut o traducere (de fapt: retraducere) de mari dimensiuni. Retraducerea sa a stat la baza ediției de la Neamț, din anii 1854 – 1855 (așa cum mitropolitul Sofronie Miclescu afirmă în prefața acesteia). La Biblioteca Sfântului Sinod se găsesc următoarele manuscrise cu *Proloage*

74 Valentina Pelin, p. 107–108, 129–130.

75 *Idem*, p. 108.

76 *Idem*, p. 129.

77 P. Fecioru trimite pentru comparare la: *Adunare a cuvintelor celor pentru ascultare de la mulți sfinți și dumnezești părinți, Mănăstirea Neamțu, 1817*, p. 296a–334.

78 N.A. Ursu, p. 77–78. Vezi și Velculescu 2006, p. 509–512.

---

(fără a fi amintit numele traducătorului), anterioare ediției de la Neamț: **30 / II 119** (copiat în anul 1813; f. 147 – 180: sunt selectate fragmente nonhagiografice, din zile diferite); **78 / II 89** (sec. XVIII – XIX; lunile martie, aprilie și mai); **55 / II 166** (sec. XIX; lunile martie, aprilie și mai); **69 / II 77** (1801; lunile iunie, iulie și august); **108 / II 90** (1804, lunile iunie, iulie și august).<sup>79</sup>

## 5. Gherontie Dascălul

**Gherontie Dascălul**, la inițiativa starețului Paisie, a studiat la Academia Domnească din București, oraș în care a rămas din anul 1790 până după anul 1800. A fost ucis de tâlhari în anul 1814, când se întorcea, împreună cu Grigorie Dascăl (viitorul mitropolit), dintr-o călătorie la Muntele Athos.<sup>80</sup> Se iscălea uneori cu litere latine, alături de prietenii săi Macarie Dascălul și de Doroteiu<sup>81</sup>.

A tradus, între altele, *Cuvinte pustnicești* ale lui Isaac Sirul după ediția în limba greacă apărută la Leipzig în anul 1770.<sup>82</sup> Așa cum am spus în rândurile despre Macarie Dascălul și Isaac Dascălul (unde am și amintit diferitele păreri despre traducerea *Cuvintelor pustnicești*), la Biblioteca Sf. Sinod se păstrează o traducere a acelei scrieri (fără vreun nume de traducător) în ms. **34 / II 291** (sec. XVIII).

În ms. **80 / II 120** (f. 1 – 92v, copiat în anul 1811) se găsește *Cuvântul postnicesc* al lui Nil pe care p. Fecioru îl identifică cu Nil Pustnicul<sup>83</sup>, dar care pare a fi Nil Sinaitul; trebuie stabilit dacă avem aici o copie după traducerea făcută de Gherontie Dascălul.

Gherontie Dascălul a tradus împreună cu **Grigorie Dascălul** (viitorul mitropolit)<sup>84</sup>, între altele, *Întrebările și răspunsurile bogoslovești* de (Pseudo) Atanasie al Alexandriei.<sup>85</sup> În ms. **57 / II 115** (sec. XIX) sunt copiate primele 20 de întrebări și răspunsuri din acea carte. Am scris despre raporturile acestui manuscris cu traducerea celor doi monahi (Gherontie și Grigorie),

79 Pentru raporturile între aceste copii și ms. **1462–1465** de la B.A.R., precum și pentru sinuoasa evoluție a *Proloagelor* românești, vezi Velculescu, 2006, p. 503–512 (cu bibliografie); Velculescu, 2018.

80 Păcurariu 1994, vol. 3, p. 36–47; N. A. Ursu, p. 78–81; Păcurariu, *Dicționar*, p. 199; Valentina Pelin, p. 83, 86, 88, 89, 92, 108–109.

81 D. Furtună, p. 71, 77, 79.

82 Valentina Pelin, 108–109.

83 Valentina Pelin spune că traducerea din grecește după *Capetele* lui Nil Pustnicul a fost copiată, între alții, de Gheorghe ieroschimonah, ce va deveni stareț la Cernica. Vezi p. 109.

84 D. Furtună, p. 76 – 78; N. A. Ursu, p. 78 – 81; Păcurariu, *Dicționar*, p. 207; Valentina Pelin, p. 109.

85 Pentru copii după *Viața și petreacerea cuvioasei maicii noastre Sinclitichiei* de Atanasie cel Mare, vezi ms. **33 / II 276** și **71 / II 97**.

---

precum și cu celelate două traduceri anterioare: cea a Spătarului Milescu sau cea imprimată în anul 1741, a lui Ianachi biv vtori postelnic.<sup>86</sup>

## 6. Chesarie Monah

**Chesarie Monahul**<sup>87</sup> a colaborat cu Macarie Dascălușul la traducerea uneia din cărțile lui Grigorie Sinaitul. În ms. **36 / II 133** (sec. XVIII și XIX) și **65 / II 142** (sec. XIX) se găsesc *Capete prin acrostihidă foarte folositoare*, cu texte apropiate, dar nu identice. În ms. **36 / II 133**, *Capetele* sunt precedate de un *Cuvânt înainte* al starețului Vasile de la Poiana Mărului.

Chesarie monahul a tradus și un *Pateric*. Am amintit în legătură cu Ștefan Dascălușul două copii de *Paterice* din Biblioteca Sf. Sinod, urmând a se stabili după ce izvor au fost preluate: ms. **99 / II 75** (sec. XVIII); ms. **53 / II 264** (1819).

## 7. Climent Duhovnic

**Climent Duhovnic** este cunoscut ca traducător din grecește în românește al culegerii în 4 volume din scrierile sfinților părinți alcătuită de Pavel Everghetinos.<sup>88</sup> Traducerea se făcea în anul 1794, atunci când a murit sf. Paisie. La Biblioteca Sf. Sinod se păstrează o copie după *Cartea a doua*, în ms. **28 / II 177** (1801 – 1802), fără a fi menționat numele traducătorului. Manuscrisul nu are adăugirile din copia făcută de ieroshimonahul Vasile Hușanul (mânăstirea Neamț, 1799).<sup>89</sup>

Tot fără nume de traducător sunt și copiile (integrale sau parțiale) după *Cartea a treia* (carte care s-ar părea că doar aici se mai păstrează!): ms. **29 / II 167** (sec. XIX–1800?); **30 / II 119** (1813; primele 18 *Pricini*); **75 / II 71** (sec. XVIII; *Pricina 1*). Desigur primul pas care trebuie făcut este acela de a stabili raporturile cu celelalte manuscrise românești cu Everghetinos și cu însuși textul grecesc.

## 8. Ioanichie Monahul

**Ioanichie Monahul**<sup>90</sup> apare trecut în *Condica 1800–1825* cu mai multe traduceri. Titlurile unora dintre acestea se găsesc în manuscrisele provenite de la mânăstirea Căldărușani; rămâne de văzut cui aparțin traducerile.

86 C. Velculescu, *Variante românești ale pildei mărgăritarului*, „Memoriile Secției de Filologie și Literatură”, seria IV, tom XI, 1989; *Mărgăritarul*, „Revista de istorie și teorie literară”, XXXIX, 1991, nr. 1–2, p. 153–158 (cu bibliografia lucrărilor anterioare); Velculescu 2018, p.184–192.

87 Valentina Pelin, p. 98, 109. La p. 98, greșeală de tipar: *Ghesarie*.

88 Nu este în M. Păcurariu, *Dicționarul*; N.A. Ursu, p. 81–82; Valentina Pelin, p. 109–111.

89 Scrierea *Viața și mucenicia sf. Climent și a sf. Agatanghel a lui Metafrast* se găsește în ms. **81 / II 112** (sec. XIX).

90 Valentina Pelin, p.111. *Posibil viitorul stareț al mânăstirii Cernica*.

---

Cartea *Crinii țarinii* se găsește în ms. **79 / II 44** (sec. XVIII); **54 / II 38** (sec. XIX–XVIII); **95 / II 43** (sec. XIX, f. 38v – 60v; primele 23 de capete); **107 / I 66** (sec. XIX; f. 130 – 170v, câteva capete). În primul rând trebuie stabilit care sunt raporturile între textele din manuscrisele enumerate.

*Viața sf. Vasile cel Nou și Vămile văzduhului* sunt copiate în ms. **102 / II 121** (sec. XVIII). P. Fecioru notează: *Altă versiune decât versiunea românească a lui Rafail Protosinghelul, tipărită la Râmnic în 1816, și retipărită apoi în mai multe rânduri.*

Târzie este copia din anul 1860 cu *Patimile Domnului nostru Iisus Hristos*, ms. **105 / I 37**<sup>91</sup>, dar trebuie văzut dacă are vreo legătură cu traducerea monahului Ioanichie.

## 9. Irinarh Ieroschimonahul

**Irinarh Ieroschimonahul** este amintit în *Condica 1800 – 1825* cu traduceri din: Nichita Stithatul, Ioan Carpatiul și, probabil, Teodor al Edesei.<sup>92</sup>

În Biblioteca Sfântului Sinod se găsesc două manuscrise cu texte din Ioan Carpatiul (cu menționarea numelui traducătorului) și Nichita Stithatul (fără menționarea numelui traducătorului).

Ms. **147 / II 211** (1776) conține (după o traducere din sf. Antonie făcută de Macarie Dascălul – vezi *supra*), două scrieri ale lui Ioan al Carpatiilor (sau Carpatiului): *Cătră călugării cei din Indiiia carii îi scrisese lui. Mângâitoare capete 100 și Cuvânt postnicesc și foarte mângâitoriu, cătră călugării cei din Indiiia, carii l-au îndemnat (a scrie).*<sup>93</sup> La sfârșitul acestor texte se spune explicit: ***S-au tălmăcit din limba elinească*** (subl. n.) *de ieromonah Irinarh*. Urmează apoi (fără menționarea traducătorului) Nichita Stithat, cu patru texte: *Suta dintâi a capetelor celor lucrătoare; A doa sută a fireștilor capete, pentru curățirea minții; Capete altele; Raiul cel gânditoriu și ...sadurile ceale într-însul ...*<sup>94</sup> Texte cu aceleași titluri, dar așezate întâi cele ale lui Nichita Stithat (tot fără traducător) și apoi ale lui Ioan al Carpatiilor (cu numele traducătorului) se găsesc și în ms. **67 / II 88**, copiate astfel: primul autor – în secolul XVIII; al doilea autor – în anul 1812, de copistul Nicodim. Cunoștea oare copistul ultim apartenența textelor la același traducător?

91 Pe f. 1, o însemnare cu litere latine: Vasilescu Vasile. Anul 1866 martie 1. Cine o va fura, în iad va intra și acolo va striga: „O, drace, copace, lasă-mă în pace! Că cât voi trăi, în viața mea nu voi mai fura.”

92 Nu este în Păcurariu, *Dicționar*; Valentina Pelin, p. 84, 90, 99 (? – copist), 111.

93 F. 61–113.

94 F. 115–260.

P. Furtună înregistrează un ms. din sec. XVIII cu Nichita Stithat, *Faptele lucrătoare*, ms. ce avea pe el însemnarea: *S-au tălmăcit din limba elinească de ieromonah Irinarh*, dar crede că este vorba despre Irinarh ucenicul starețului Gheorghe de la Cernica.

D. Furtună, p. 109, nr. 39; p. 59.

---

Valentina Pelin spune că Irinarh a tradus probabil și *Capete (100) foarte folosite* de Teodor al Edesei.<sup>95</sup> Din acest autor, în ms. **148 / I 78** (sec. XVIII) este copiată lucrarea *Capete a faptelor celor bune* (fără menționarea traducătorului), ca și în ms. **50 / II 83** (anul 1785) și în ms. **79 / II 44** (sec. XVIII), acesta din urmă copiat de Teoclit ieromonahul din schitul Dălhăuți.

## 10. Veniamin Ieromonahul (viitorul mitropolit)

**Veniamin Ieromonahul** (Veniamin Costachi, viitorul mitropolit)<sup>96</sup> este menționat în *Condica 1800 – 1825* doar cu manuscrise **copiate** de el.

În Biblioteca Sf. Sinod se păstrează 5 manuscrise cu **traduceri** ale lui Veniamin Costachi, parțial puse pe hârtie de el însuși, parțial de alți copişti. P. Fecioru explică: *Prezența atâtor condeie, dintre care, după, cum spune C. Erbiceanu, ... nu lipsește condeiul traducătorului, se explică prin maniera de lucru a marelui mitropolit: Fericitul Veniamin Costache dicta traducerea, iar ucenicii săi, pe rând, cum le îngăduiau ascultările, scriau după dictatul dascălului lor. Chiar marele tălmăcitor ne dă mărturie, în testamentul său, de felul lui de lucru: «Toate tălmăcirile mele... unile sânt scrise cu mâna mea și unile de alții, spre ajutorul mieu»<sup>97</sup>.*

Ms. **13 / IV12-I**; **14 / IV12-II**; **15 / IV12-II** (anul 1845) – conțin traducerea operei lui Teodoret al Cirului.

Ms. **16 / IV13** și **17 / IV13** (anii 1845 – 1846) – conțin *Comentar la cele 14 epistole ale sf. ap. Pavel* de Teofilact al Bulgariei.<sup>98</sup>

## 11. Teodosie Monahul

**Teodosie Monahul** – Ms. **155 / nu are cotă nouă** (an 1860) cuprinde „Paraclis către Sfânta Ana“, tradus de Teodosie Monahul. Lângă ms. era legată și o carte: *Panihidă împreună și litiia mică ...*, tipărită la Neamț în anul 1848. Ms. a aparținut arhiereului Sofronie Craioveanul.

## 12. Anonim. Situație particulară (Antim Ivireanul?)

**Anonim (Antim Ivireanul)**. Valentina Pelin amintește, între alte traduceri în slavonă făcute de sf. Paisie, și lucrarea *Carte sau lumină* a lui Maxim Peloponisu, carte apărută în grecește la București în anul 1690, și în anul

95 Valentina Pelin, p. 84, nr. 22.

96 Păcurariu 1994, vol. III, p. 8–24; Păcurariu, *Dicționar*, p. 131–133; Valentina Pelin, p. 111, 179–181.

97 P. dr. Ilie Gheorghită, *Un veac de la moartea Mitropolitului Veniamin Costache. Modest Omagiu*, Mănăstirea Neamțu, 1946, p. 247.

98 Pentru istoricul tipăririi acestor traduceri, vezi comentariile p. Fecioru la descrierea manuscriselor.

---

1699 – românește la Snagov, sub îngrijirea sfântului Antim Ivireanul.<sup>99</sup> În Biblioteca Sf. Sinod se găsește o copie după ediția din 1699, copie făcută de duhovnicul Petru Serdar din București, mahalaua Sloboziei: ms. **162 / II 159** (1843–1845). Avem aici încă o dovadă a circulației prin multiplicare manuscrisă a cărților tipărite, până târziu în secolul al XIX-lea.

## B. AUTORI LOCALI MONAHI

### PROZĂ

#### 1. Starețul Vasile de la Poiana Mărului

**Vasile de la Poiana Mărului** Starețul, sfânt<sup>100</sup>.

*Cuvânt înainte la Cartea Fericitului Nil de Sorsca* se găsește în ms. **106 / I 57** (sec. XVIII). În 1809 semnează un anume *Isihie monah*.

*Cuvântu înainte sau înainte călătorie* la scrierile lui Grigore Sinaitul apare în mai multe manuscrise<sup>101</sup>:

– **79 / II 44** (sec. XVIII), f. 297–309. Copist este ieromonahul Teoclit din schitul Dălhăuți<sup>102</sup>.

– **36 / II 133**. P. Fecioru precizează: *Textul acestei introduceri în scrierile Sfântului Grigore Sinaitul, este scris de doi copişti la o distanță apreciabilă de timp. Începutul, f. 38–42, este scris în sec. XVIII, iar restul, 43–52v, la începutul sec. XIX. Al doilea copist a găsit începutul acestei introduceri și o continuă; dar nu pe foaia unde rămăsese primul copist (f. 42), ci pe un caiet nou, lăsând f. 42v albă și făcând legătura dintre texte prin repetarea pe f. 43 a ultimului cuvânt de pe f. 42: sfânt.*

– **35 / II 134** (sec. XVIII–XIX). P. Fecioru : *Manuscrisul acesta este un adevărat corp al operei Sfântului Grigorie Sinaitul. E mai complet decât cel publicat de Sfântul Nicodim Aghioritul.*

#### 2. Sf. Paisie Starețul

**Paisie Sfântul** (Starețul, Velicicovschi, sfânt)<sup>103</sup> este prezent în manuscrisele din Biblioteca Sf. Sinod cu *Scrisoarea către preotul Dimitrie din Rusia*

99 Valentina Pelin, p. 86–87.

100 Mihail, Paul *Schitul Poiana Mărului*; Păcurariu 1994, vol. II, p. 561 – 562; Racanello, Dario, *Rugăciunea*. [http://ro.orthodoxwiki.org/Vasile\\_de\\_la\\_Poiana\\_M%C4%83rului](http://ro.orthodoxwiki.org/Vasile_de_la_Poiana_M%C4%83rului) Accesat 05.06.2016.

101 Vezi și cap. *Macarie Dascăul*.

102 Vezi cap. *Copiști alfabetice*.

103 Valentina Pelin, mai ales p. 42–67, 114–149 cu bibliografia finală.



---

(1766). Așa cum am spus în rândurile despre Ștefan Dascăluș, această scrioare se găsește atât în contextul *Cărții pentru ascultare* (ms. **52** / **II 270** – an 1792), cât și de sine stătătoare: ms. **23** / **III 15** (1781)<sup>104</sup> și ms. **41** / **II 91** (sec. XIX, înainte de 1828)<sup>105</sup>.

### 3. Posibil ucenic al Starețului Paisie

#### Posibil ucenic al Starețului Paisie.

P. Fecioru ne atrage atenția asupra unei scurte scrieri despre rugăciune din ms. **38** / **II 165** (aprox. 1778, f. 150 – 162): *Dacă în cuvintele de la începutul rândului 16, foaia 153: „Au zis Părintele nostru starețul Paisie”, am vedea pe Paisie starețul sfintelor Mănăstiri Neamțu și Secul, atunci lucrarea aceasta ar aparține unuia din ucenicii lui Paisie Velicicovschi.]*

### 4. Meletie Ierodiacon

**Meletie Ierodiacon** (mort în 1850)<sup>106</sup> – cel din urmă reprezentant al tradiției paisiene la mănăstirea Căldărușani – este **autor** al unei prefețe la copia făcută de el (sau de Mercurie?) (vezi descrierea manuscrisului) în 1842 – 1843 după un manuscris românesc mai vechi cu *Mântuirea Păcătoșilor* a lui Agapie Landos: ms. **32** / **II 252** (Partea I a cărții). Din cuvântul introductiv aflăm ce motiv anume l-a făcut pe copist să recurgă la acțiunea de a copia cu mâna un text atât de voluminos (294 f.): **nefind dată la tipariu această carte** (subl. n.), *râvna mea m-au îndemnat a o prescrie pre cât am putut mai curat, ca să se înmulțească talantul Domnului, a să împărtăși și alți iubitori de sfintele povățuiri și a să mântui.*

În Biblioteca Sf. Sinod se mai găsesc și alte manuscrise cu *Mântuirea păcătoșilor*. Cea mai veche copie (înainte de 1780) cuprinde din scrierea lui Agapie Landos partea a III-a – *Minunile Maicii Domnului*: ms. **88** / **II 36** (miniaturi demne de atenție).

În ms. **31** / **II 130** (sec. XVIII – 1797) se păstrează, cum ne spune p. Fecioru, *o prelucrare. Autorul acestei prelucrări alcătuiește un singur tot din cele două prime părți și numerotează capitolele în continuare, eliminând unele (de pildă*

104 P. Fecioru trimite pentru comparare la: *Adunare a cuvintelor celor pentru ascultare de la mulți sfinți și dumnezești părinți*, Mănăstirea Neamțu, 1817, p. 296a-334. Valentina Pelin, p. 128-130.

105 În ms. **41** ar fi o altă traducere decât traducerea din ediția tipărită și din ms **23**.

106 D. Furtună, p. 82-83.

Vezi și însemnarea din ms. **59** / **II 45**: *Pe foaia de Vorsatz de la sfârșit, următoarea însemnare: „Plecăciune, domnule Costache Ilarie (?). Leat <1>850 Ianuore 9 zile au răposat părintele starețu Meletie arhimand<ritul> Căldărușani și s-au înființat în loc părintele Ie<f>timi. Iară răpo<s>atu Meletie au fost stareț noo aici. Și Dumnezeu să-l pomenească întru Împărăția cerească și pre noi să ne miluiască și cele de folos să ne dăruiască.”*

---

capitolul 16 din partea întâi) și inversând altele; prescurtează și modifică titlurile capitolelor, prescurtează textul sau elimină pagini întregi dintr-un capitol; uneori partea de la mijloc, alteori sfârșitul. Sunt și cazuri când amplifică textul, de pildă, sfârșitul capitolului „Pentru aducerea aminte de moarte”. Vrednic de notat este că versiunea aceasta aparține secolului al XVIII-lea și s-ar putea să vină prin intermediul unei versiuni slave sau ruse.

În sfârșit, cea mai recentă copie, ms. **163 / III 164** (1860–1861)<sup>107</sup>, păstrează o formă de text pe care regretatul specialist Liviu Onu tare s-ar fi bucurat să o vadă. Duhovnicul Petru Serdar (copistul din anii 1860–1861) reprodușese după izvor o însemnare mult mai veche: *Lavrentie ieromonahul și dascăl, ot episcopii Râmnicu, anul 1764*<sup>108</sup>. Liviu Onu în cartea sa *Tradiția manuscrisă a unei sinteze europene la români în secolele al XVII-lea – al XIX-lea: „Mântuirea păcătoșilor” (Amartolon Sotiria)*<sup>109</sup>, a semnalat prezența la Schitul românesc Prodromul din Muntele Athos a unui ms. rom. *scris de ieromonahul Lavrentie de la Episcopia Râmnicului, în 1764. Conține cartea I și 5 cap. din cartea a II-a*, întocmai ca în ms. menționat mai sus.

## VERSURI

### 5. Protasie Ieromonah

**Protasie Ieromonahul**<sup>110</sup> a fost ucenic al starețului Gheorghe de la Cernica și Căldărușani. În ms. **21 / IV 57** se găsește o copie din anul 1852 după cele două scrieri: o povățuire în versuri (compusă în anul 1785) și (în proză) o scurtă biografie a starețului Gheorghe, redactată probabil în anul 1807. Amândouă aceste lucrări au fost citate de p. Furtună<sup>111</sup> și amândouă scrierile (cu asupra de măsură cea în proză) ar trebui să intre în atenția istoricilor literari, pentru că avem puține pagini „originale” din Țara Românească la sfârșitul secolului XVIII și primii ani ai secolului XIX care să le întrecă<sup>112</sup>.

107 Copie de: *Duhovnicul Petru Serdar de la biserica Slobozia din București*.

108 P. Fecioru notează: *Această însemnare ne pune pe urmele unui alt traducător al „Mântuirii Păcătoșilor”: dascălul Lavrentie de la Episcopia Râmnicului. Nu este oare identic cu Lavrentie Dascălul, de care face mențiune G. Stempel în: „Copiști de manuscrise românești pînă la 1800”, vol. I, București, 1959, p. 138–139?*

109 Ed. Academiei Române, București, 2002, p. 129.

110 D. Furtună, p. 50, 56, 62–69; Păcurariu 1994, vol. II, p. 566 – 569; M. Păcurariu, *Dicționar*.

111 D. Furtună, p. 123–134, 155–182.

112 Trebuie cercetat desigur și manuscrisul la care trimite p. Fecioru: *Viața Prea Sfințitului Mitropolit Filaret, B.A.R.*, ms. rom. 5854. P. Furtună a editat și *Un cuvânt al egumenului Doroteiu către monahii de la Căldărușni*, anul 1807, după un ms. de la Internatul Teologic, precum și, după manuscrise de la B.A.R., două scurte scrieri ale sf. Calinic. *Op. cit.* p. 135 – 154. Tot acest grup de scrieri ar trebui, pentru realismul lor dur și pentru calitățile de netăgăduit ale artei narațiunii, să rețină atenția istoricilor literaturii române de secol XIX.

---

## 6. Dositeiu Arhimandrit

**Dositeiu Arhimandrit** (?) a notat în anul 1812 două poezii *nu lipsite de frumusețe*, în ms. **102 / II 121** (sec. XVIII), *pe foaia albă de pe hârtia de Vorsatz de la început, pe f. 1 și pe f. 126*.<sup>113</sup>

### C. COPIȘTI

#### 1. Acachie

#### 2. Copiști ordonați alfabetic

#### 1. Acachie

**Acachie Ierodiacon** (1804) apoi **Ieromonah** (1808)<sup>114</sup> *nu este numai un bun caligraf, ci și un artist cu gust, imaginație și propețime* (ms. **1 / IV3**). P. Furtună spune că ar fi fost un Acachie copist *ardelean de origină*.<sup>115</sup> În Biblioteca Sf. Sinod, prima copie iscălită de Acachie ierodiacon este din anul 1804 (ms. **12 / IV11<sub>2</sub>**); ieromonah în 1808 (ms. **1 / IV3**, f. primă nenumerotată). Ultima copie păstrată datează din anul 1825 (ms. **62 / II 49**; majoritatea textelor: rugăciuni).

Se distinge de ceilalți copiști prin modul cum notează diferitele date ale etapelor copierii. Deși nu e menționat numele copistului, ne întrebăm dacă nu îi aparțin (parțial) tot lui și copiile din anul 1799 (ms. **7 / IV 7**; Chiril al Ierusalimului, tradus de Isaac Dascăluș) și anul 1804 (ms. **11 / IV11<sub>1</sub>**; Simeon Noul Teolog, *Cuvinte* traduse de Isaac Dascăluș), manuscrite în care se folosește aceeași manieră de datări succesive.

Acachie copiază cu predilecție opere ale marilor părinți bisericești, transpuse din elină în limba română de traducători de prima clasă: (poate: Chiril al Ierusalimului, tradus de Isaac Dascăluș – ms. **7 / IV 7**, anul 1799); Simeon Noul Teolog<sup>116</sup>, tradus de Isaac Dascăluș (**12 / IV11<sub>2</sub>**, anii 1804–1805<sup>117</sup>; poate și ms. **11 / IV11<sub>1</sub>**, anul 1804); Efrem Sirul (ms. **1 / IV3**, anii 1806–1808; de comparat cu *supra* Isaac Dascăluș); rugăciuni de Efrem Sirul (corpul al doilea, f. 15–136) din ms. **64 / II 171**, anul 1818); Maxim Mărturisitorul, *Patru sute capete pentru dragoste* (ms. **43 / II 47**, anul 1826<sup>118</sup> – este oare aici traducerea

113 D. Furtună, p. 106, nr. 14.

114 Ștrempel 1959, p. 1–2; cele mai multe manuscrite din cele 10 amintite sunt de la sfârșitul secolului XVIII. Pentru copiile nesemnate se impune o comparare atentă cu manuscrisele de la Biblioteca Sf. Sinod.

Există și un ieromonah Acachie frate cu sf. Calinic. Furtună, p. 89, 154.

115 Furtună, p. 223.

116 La sfârșit și Simeon Evlaviosul.

117 La f. 381v sunt lipite bucățele de hârtie pentru corectările pe care le face copistul.

118F. 108: 1826, sept[embrie] 2. S-au prescriș în sfânta] Mănăst[ire] Căldăroșani. Acachie

---

lui Ilarion Dascăluș?). P. Fecioru se întrebă dacă nu cumva îi aparține parțial lui Acachie și copia din ms. **48 / II 190**, anul 1816, după Vasile cel Mare, *Hotărâri în scurt și Epitimii* (poate traducerea lui Macarie Dascăluș?), precum și ms. **49 / II 122**, anii 1817 / 1818, copie după Ioan Hrisostom, comentarii la Psalmi<sup>119</sup>, fragmente.

Unul dintre manuscrisele păstrate cu semnătura lui Acachie, cel din anii 1823 și 1825 (ms. **62 / II 49**), are un alt profil: cuprinde o culegere de rugăciuni plus *Viața și muceniia ... sf. Anastasie ... în cetatea Telvinul; Vedeniia lui chir Daniil, ...anul 1763, ... în Tarigrad*<sup>120</sup>.

Să privim mai de aproape notarea datelor copierii. În primul rând, obiceiul acesta îl ajută pe cercetătorul de azi să reconstituie modul cum lucrau călugării copişti în relaționare cu alte îndatoriri ce le reveneau în viața de obște. În al doilea rând înțelegem ordinea în care se lucra la alcătuirea copiilor după lucrările voluminoase.

La copia după Efrem Sirul (ms. **1 / IV3**), lucrează Acachie pentru prima parte (f. 1–232), între 30 dec. 1806 și 1 martie 1808 (deci un an și două luni). Poarta manuscrisului o desenează după ce terminase de copiat partea sa, anume la 2 martie 1808.<sup>121</sup> Partea a doua (f. 233 – 413) aparține unui alt copist, care își începuse munca la 1 ian. 1806 (deci cu aproape un an înainte de a fi început Acachie să lucreze la partea întâi) și termină la 8 febr. 1808 (aproximativ doi ani și o lună), deci aproape în același timp cu Acachie. Pentru un număr ceva mai mic de file (200 față de 233), copistul al doilea a avut nevoie de aproape un an mai mult.

Să ne uităm acum și la ms. **11 / IV11<sub>1</sub>** (copist Nicodim Greceanu și poate Acachie)<sup>122</sup> și ms. **12 / IV11<sub>2</sub>** (iscălit de Acachie).

În ms. **11 / IV11<sub>1</sub>**, între 1 ian. 1804 și 19 oct. 1804 se fac aproximativ 18 însemnări de date, majoritatea înscrise în inițiale. În ms. **12 / IV11<sub>2</sub>**, între 10 mai 1804 și 26 august 1805 se fac 10 însemnări de date toate înscrise în inițiale. Aceasta însemnează că între 10 mai 1804 și 19 oct. 1804 s-a lucrat în paralel la amândouă manuscrisele. Dar cine a lucrat? Pentru ms. **11 / IV11<sub>1</sub>** trebuie văzut cu amănuntul care dintre cele *două condeie* semnalate de p. Furtună aparține lui Nicodim Greceanu și care este relația dintre al al doilea condei și Acachie (propus de noi după modalitatea de datare). Oare a scris Acachie în ms. **11 / IV11<sub>1</sub>** între 1 ian. 1804 și mai 1804 (aproximativ)? În acest manuscris sunt notate de copist patru date succesive pentru luna mai, iar

*Ieromonah*. Copierea începuse la 1826, iunie 12.

119 D. Furtună afirmă că traducător ar fi fost Macarie Dascăluș.

120 Vezi Timotin *Cele mai vechi cărți populare*, mai ales p. 24 – 29, 78 – 79; Timotin, *Profeții bizantine și postbizantine*, p. 50 ș.u.

121 Manuscrisul a fost colaționat de prima mână cu izvodul, iar scăpările din vedere au fost notate pe margine.

122 F. 181: pentru corectarea a trei rânduri și jumătate de scriere, copistul a lipit o fâșie de hârtie peste scrisul inițial.

---

din cele 340 de file ale ms.ului, 266 sunt scrise până la 28 mai, deci în aproximativ cinci luni). Pentru restul de 70 de file sunt necesare încă patru luni și jumătate.<sup>123</sup>

Ms. **62 / II 49**, iscălit de Acachie, este compus din două părți. Așa cum sunt legate acum, partea întâi (f. 1 – 16: *Viiața și muceniia ... sf. Anastasie ... în cetatea Telvinul; Vedeniia lui chir Daniil, ...anul 1763,... în Țarigrad*) a fost scrisă între 4 noiembrie și 24 noiembrie 1825. Partea a doua a manuscrisului (aproximativ 60 file, începând, credem cu f. 17 – rugăciuni) a fost scrisă între 23 august și 28 sept. 1823. S-a făcut asamblarea celor două părți (în ordine cronologică inversă) de către Acachie însuși sau de către urmașii săi?

Pentru a înțelege atmosfera în care trăiau călugării de lângă București la începutul anilor '20 ai secolului al XIX-lea, trimitem la un pasaj din *Câteva note de cronică* ale sf. Calinic, referitor la Acachie fratele său. Prin noiembrie 1821, turcii așezați în mănăstirea sf. *Panteleimon, ... multă supărare făcea atât monastirii noastre* (n.n.: Cernica), *cât și schitului Pasărea de maici. ... Am fost foarte îngrijindu-ne de sfârșitul aceștii vieți vremelnice. ... Eream în mare frică, socotind că pe toți ne va tăia*<sup>124</sup>. Într-una din acele zile, aflându-se *pă drum, ducându-se la București*, Acachie (fratele sfântului) se întâlnește cu un grup de soldați turci, venind în grabă mare de la Pantelimon spre Cernica. Soldații îl iau pe sus și îl întorc cu ei la mănăstire. Abia acolo se vor lămuri și el, și monahii din ostrov (stareț era sf. Calinic), de ce se grăbeau atât de tare turcii, trecuți ei înșiși, între timp, printr-o mare spaimă. Dar asta vă rugăm să citiți în chiar relatările sf. Calinic. Chiar dacă Acachie ieromonahul copistul nu este fratele sf. Calinic, *notele de cronică* al acestuia din urmă tot trebuie să fie citite.

Între manuscrisele de la Biblioteca Sfântului Sinod sunt multe miscelane în care asamblarea textelor are surse diferite. Unele par a proveni din dorința copistului (sau a comanditarului) de a avea cu sine o mică bibliotecă portabilă, strângând textele de primă necesitate în doar unul sau câteva manuscrise. Alteori se apelează la preluarea unui astfel de miscelaneu din asambluri deja constituite, de proveniențe diverse. Există și o asamblare târzie de lucrări copiate, făcută probabil în biblioteca mănăstirii, când caiete mai vechi cu diferite lucrări sunt la un moment dat așezate împreună, uneori tematic, alteori aleatoriu. Există și cazuri în care, pe lângă texte manuscrise, sunt prinse în același ansamblu și cărți tipărite, uneori cu tematică similară, alteori fără vreo legătură evidentă.

Ar merita să cercetăm cu atenție, comparativ, datele însemnate de Acachie pe parcursul copierii diferitelor manuscrise, pentru a încerca să descifrăm

123 Un alt manuscris, nesemnlat de copist, dar cu datări pe etape este, așa cum am spus, ms. **7 / IV 7**, anul 1799. Aici datele sunt „ascunse” în frontispiciii și în podoabe finale; 12 însemnări între oct. (?) 1799 și 20 febr. 1801; aproximativ un an și patru luni pentru 207 file. Oare era Acachie abia la începutul activității de copist?

124 Furtună, p. 153–154.

---

ce loc ocupa activitatea de copist între celelalte îndatoriri ale ieromonahului și cât timp putea să îi acorde. Ne întrebăm de asemeni unde se desfășura această activitate: în propria chilie sau într-un spațiu comun pentru mai mulți copişti? Se lucra oare izolat sau în grupuri mai mari sau mai mici? Aici nu trebuie să ne amăgim cu informații luate din alte spații geografice, ci să descifrăm materialele concrete de la noi păstrate.

P. Fecioru a găsit între acele manuscrise provenite de la Căldărușani ai căror copişti au dorit să rămână anonimi, un mare număr de copii pe care le apropie modalitatea comună de a trasa slovele: școala de caligrafi din care face parte și Acachie.

Vom enumera în continuare în ordine cronologică unele dintre manuscrisele acestei „școli” despre a cărei existență concretă amănunțele lipsesc.

Ms. **47 / II 132** (sec. XVIII–XIX) cuprinde scrieri de Nichita Stithat, Ioan al Carpațiilor, Grigore al Tesalonicului (Palama), copiate de mai multe condeie. Primii doi autori se numără printre cei traduși de Irinarh Ieromonahul<sup>125</sup>. Lipsesc informațiile despre traducerea în limba română a filelor sf. Grigore: *Cătră prea cinstita între călugărițe Xenii*<sup>126</sup> (f. 208–264), prezente în partea a doua a acestui manuscris, parte copiată în secolul XVIII, deci înaintea filelor care o preced în actuala legătura a ms. lui (f. 1–207).

Ms. **39 / II 46** (sec. XVIII–XIX) este alcătuit din mai multe corpuri târziu legate împreună. Primul corp, care vine de la unul din caligrafi de care vorbim, cuprinde fragment din *Raiul* lui Calist și Ignatie Xantopulos, care trebuie comparat cu traducerea lui Ilarion Dascălu. Tot la Ilarion Dascălu trebuie să mergem pentru a lămuri situația corpului următor cu o traducere din Talasie Libianul. La sfârșitul manuscrisului se găsesc și scurte extrase din ava Varsanufie și Ioan (vezi Ilarion Dascălu și Isaac Dascălu).

Copiștii din aceeași „școală” cu Acachie s-au oprit și asupra *Proloagelor* (la care este necesară comparația cu traducerea lui Ștefan Dascălu): **78 / II 89** (sec. XVIII și XIX; lunile martie, aprilie și mai); **69 / II 77** (1801; lunile iunie, iulie și august); **55 / II 166** (sec. XIX; martie, aprilie și mai). La o distanță în timp se reia copierea aceluiași text (în cazul de față sunt păstrate dublete pentru lunile martie, aprilie și mai), semn că se formulau cereri noi.

În anul 1817 un singur copist reproduce cuvinte în cinstea sf. mucenic Dimitrie (primul cuvânt prezent în culegerea de la Moscova, 1762; pentru următoarele se trimite la alte surse): ms. **82 / II 95**.

Tot din corpuri legate ulterior la un loc sunt și manuscrisele de secol XIX: **71 / II 97** (Sf. Atanasie cel Mare, *Viața ... cuvioasei maicii noastre Sinclitichiei; Viața prea cuviosului ... Teodosie, începătorului de obște* – copistul corpului al doilea); **72 / II 79** (miscelaneu alcătuit prin legarea laolaltă a șase corpuri

125 Valentina Pelin, p. 111.

126 Valentina Pelin, p. 84–85.

---

diferite; mai multe condeie; unele din școala de caligrafi din care a făcut parte Acachie Ieromonahul).

## 2. COPIȘTI ORDONAȚI ALFABETIC

Pentru fiecare dintre copiștii enumerați în continuare, trebuie atent verificat dacă sub același nume avem în față una sau mai multe persoane diferite. Până la anul 1800 și câțiva ani după aceea, informațiile din Biblioteca Sf. Sinod se completează cu acelea din lucrarea lui G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești*.

**Antonie** Ieromonah în secolul XVIII<sup>127</sup>. Ms. **63 / II 171** (sec. XVIII) cuprinde o selecție de texte referitoare majoritatea la sf. Antonie. Ar merita să aflăm dacă selecția a făcut-o copistul însuși. Cândva, poate la moartea copistului, un grup de maici adaugă pe f. 1 o însemnare: *Noi cele ce amu fostu în chiliia părintile Antonii: maicile Mavara, Teodora, Medoniia, Gherasima, Atanasiia, Xiniia, Teopisita, Pareteniia, Siglitichiiia, Stavrofilii, Serafima, Axsentia*.

În ms. **33 / II 276** (sec. XVIII) nu se mai păstrează numele copistului, dar p. Furtună știa de undeva că ar fi vorba de ieromonahul Antonie. Ms. cuprinde scrieri despre și ale sf. Antonie cel Mare plus *Viața* maicii Sinclitichia de Atanasie al Alexandriei. La sfârșitul Învățăturii pentru năravul oamenilor de sf. Antonie, se află următoarea însemnare **S-au tâlmăcit din limba elinească** (subl. n.) *de ieromonah Macarie* (f. 97)<sup>128</sup>.

**Antonie** Ierodiacon în anul 1805: În ms. **6 / IV 2** (1805) sunt copiate scrieri de Teodor Studitul<sup>129</sup>.

**Chiril** Schimonahul de la mănăstirea Secu (1813). Ms. **150 / II 201**<sup>130</sup> cuprinde *Târnosania* tipărită în anul 1752 – vezi raporturile cu capitolul Ștefan Dascălul.

**Diomid** Monahul. Ms. **161 / II 105** (sec. XIX) – Slujba sfântului Spiridon (p. Fecioru: *cu alte cântări decât în slujba din minei*); rugăciune către Maica Domnului (din „Cer Nou”) și sfaturi duhovnicești (sf. *Ioan Gură de Aur*, sf. *Nil*; *Isaia Pustnicul*; sf. *Simeon Noul B[ogoslov]*; anonime).

**Dionisie** Monah ot mănăstirea Dobrovățul, cunoscător de limbă greacă și slavonă a copiat în anii 1790–1791, cu toată cheltuiala sfinții sale a preotului Grigorie ot sat i ot mănăstirea Dobrovățul o lucrare de o mărime impresionantă: *Îndreptarea legii*, tipărită la Târgoviște în anul 1652

127 Manuscrisele trebuie comparate cu acela din Ștrempel 1959, p. 9.

128 Vezi cap. *Macarie Dascălul*.

129 Vezi cap. *Macarie Dascălul*.

130 *A apartinut obștei paisiene, apoi, mai târziu, mitropolitului Calinic Miclescu.*

---

(19 / IV 1)<sup>131</sup>. Copistul intervine în titlurile capitolelor și le face mai clare, dar reproduce neschimbat textul însuși. Monahul Dionisie precizează: *Cu mila lui Dumnezeu am început a scrie de la dechemvrie 18 și am sosit până aici la fev[ruarie] 15, în sâmbăta morților, a pomenirii strămoșilor și ai moșilor și a tuturor creștinilor pravoslavnic, 1791, fev[ruarie] 16. Dionisie ot mănăstirea Dobrovățul. Tocma 60 zile am avut călătoria aceasta. Copierea s-a făcut cu blagoslovenia sfinției sale părintelui egu[men] chir Porfirie și a tot săborul. Despre motivele diverse pentru care s-au copiat texte deja tipărite merită să se scrie mai mult, după ce se va face cândva o analiză atentă a fiecărui caz în parte. În cazul de față este evident faptul că monahii de la Dobrovăț aveau nevoie de un îndreptar legislativ cu autoritate neîndoieală, mai ales în activitatea lor de duhovnici.*

**Dumitrachi Dumitrivici Moldoveanu** este unul dintre cei trei copişti ai manuscrisului **23 / III 15**, o colecție de texte din anul 1781 (cel puțin parțial) alcătuită din mai multe caiete, fără să se precizeze când au fost asamblate. Despre unele din texte am vorbit în capitolele *Traducători și Autori locali* (scrisoarea starețului Paisie către preotul Dimitrie). Este necesară compararea acestor texte cu cele din alte manuscrise de la mănăstirea Căldărușani.

**Gherasim**, episcop al Buzăului între anii 1819 – 1824<sup>132</sup>, a copiat *Pentru pomenirea sa*, în anul 1819, pe când se afla încă la *Mănăstirea Sinaia din sud Prahova*, un *Pateric*<sup>133</sup> organizat tematic, la al cărui final se găsesc și cuvinte din Vasile cel Mare, Isaac Sirul, Anastasie Sinaitul (**53 / II 264**).

**Ghimnasia** Monah. Manuscrisul **159 / II 51** (anul 1857) cuprinde *canonul al optulea* din Paraclisul sfântului marelui mucenic Dimitrie (12 file); *a aparținut shimonahiei Filofteia de la Mănăstirea Pasărea*. Prea puțin știm despre copiile târzii, de după mijloc de secol XIX, din care s-au conservat un număr mic de exemplare, considerate fiind fără însemnătate. De fapt tot ceea ce există are însemnătate, rămâne numai să o descifrăm. Manuscrisul s-a păstrat legat (probabil chiar de shimonahia Filofteia) împreună cu două cărți: *Slujba cuviosului Dimitrie celui nou* (tipografia I. Iliad, București, 1852) și *Slujba sfintei Filoteiei fecioarei* (Tipografia Anton Pann, București, 1848)<sup>134</sup>.

131 Pentru copia din anul 1838 a unora dintre capitolele din „Îndreptarea legii”, vezi infra: „Petre (serdar) duhovnic din mahalaua Sloboziei din București”.

132 Episcopul Gherasim Rătescu (episcop: 1819–1824; m. 1844 la Căldărușani), apropiat al mitropolitului Dionisie Lupu, inițial opozant al mișcării lui Tudor Vladimirescu. Păcurariu, 1994, vol. II, p. 433, 435; vol. III, p. 36, 52, 58, 347.

133 Vezi cap. Ștefan Dascălu.

134 Pentru aceasta din urmă vezi cap. Isaac Dascălu.



---

**Ilie Gheorghiovici** Călugărul Bucureșteanul este unul dintre copiiștii care au contribuit în anul 1797 (*cându mă aflam slujindu la prea sfinția sa părintele episcopul Constandie*<sup>135</sup> *al sfintei episcopii Buzău*) la copierea unei forme prelucrate a părții întâi și a doua din *Amartolon Sotiria*<sup>136</sup>, plus: *Poveste din Minei*, ziua de 8 septembrie; *Viața prea cuviosului Alexie omul lui Dumnezeu* (ms. **31 / II 130**). Interesante pentru circulația manuscrisului și pentru prețul cu care a fost cândva vândut sunt însemnările ulterioare.

**Isac Monahul.** a copiat în anul 1860 ms. **160 / II 35**; cuprinde *Prohodul Domnului* preluat după o ediție.<sup>137</sup> Copia a fost făcută în sf[â]nta Monastirea Slatina și dăruită *sfintei Monastirii al Rarăului spre veacinică pomenire* (subl. n.), *Martie în 4*. Deci: copie târzie, după o carte deja tipărită. Probabil se făcea simțită necesitatea de a avea mai multe exemplare, dar gestul de copiere are o justificare ce depășește orizontul strict material.

**Isihie Monah** este unul din cei doi copiiști care în anul 1808 (probabil) au reprodus, poate chiar au alcătuit ei înșiși, o selecție din texte patristice<sup>138</sup> plus rugăciuni. Anumite particularități de pronunție care apar repetat în partea a doua a ms. **83 / II 55** arată că este vorba probabil de un ardelean (ex.: *omeni, pote, bola, mortea*).<sup>139</sup>

**Natanail** copiază în anii 1811 – 1813 un Tipic bisericesc (ms. **3 / IV 5**). În ms. **4 / IV 6** (început de secol XIX) se pare că același copist reproduce doar cap. 49 din Tipic. În anul 1813, *Natanil păcătosul* preia Slujba sfântului Simeon Noul Teolog (ms. **73 / II 96**).

**Neofit cel mai mic în sfântul sobor al Mănăstirii Neamțului** reproduce în anul 1803 un *Catihisi. Cum să cade să catihisească duhovnicul* (ms. **97 / II 100**). Copia este legată împreună cu o altă scriere, de secol XVIII (vezi *infra*: **Vasile popa**). Legătura se justifică tematic: polemici interreligioase și interconfesionale.

**Nicodim** este unul dintre cei doi monahi care copiază în anul 1800 (?) *Cartea a treia a lui Pavel Everghetinos* (ms. **29 / II 167**), probabil în tradu-

135 Episcopul Constandie Filitti (episcop: 1793–1819; mort 1827 în București). Păcurariu 1994, vol. II, p. 432–435.

136 Vezi și cap. *Meletie ierodiacon*.

137 1835 sau 1836.

138 Unii autori apar între traduceri despre care am vorbit în capitolul *Traducători*. Ar fi interesant de văzut dacă selecția s-a făcut după manuscrise implicate în viața mănăstirii Căldărușani.

139 Despre prezența românilor de peste Carpați în mănăstirile din exteriorul arcului carpat, vezi: D. Fecioru, p. 116–120; Mihail, Paul *Obște*; Mihail, Paul *Legăturile*; Valentina Pelin p. 150–165.

---

cerea lui Climent Duhovnic<sup>140</sup>. În unul din frontispicii și în câteva inițiale, Nicodim notează datele de la respectivele etape ale copierii, ceea ce ne amintește de **Acachie** Ieromonahul (vezi capitolul). În ms. **30 / II 119**, aceeași mână reproduce doar fragmente din *Cartea a treia* (fără a mai aminti autorul și titlul scrierii). În anul 1812, Nicodim continuă un manuscris început a fi copiat în secolul XVIII: fuseseră reproduse 96 de file din *Capetele* lui Nichita Stihat; Nicodim<sup>141</sup> completează această scriere și adaugă Ioan al Carpațiilor, *Cătră călugării cei din Indiia* și Ioan Hrisostom, *Cuvânt ... folositoriu de suflet*. Primii doi autori sunt printre cei traduși de Irinarh Ieroschimonahul (vezi capitolul)<sup>142</sup>.

**Pătrașco** Logofăt<sup>143</sup> (deci un laic, aflat însă în slujba mitropolitului *a toată Ungrovlahiia Kiriu Kir Grigorie*<sup>144</sup>), prescrie în anul 1778 *Cuvinte* ale lui Teodor Studitul (ms. **8 / III 14**), *cu toată cheltuiala Prea Sfinției Sale Părintelui Filaret Mitropolitul al Miralichiei*<sup>145</sup>. Rămâne de stabilit care este raportul acestui text cu traducerea din Teodor Studitul făcută de Macarie Dascălul (vezi capitolul).

**Petre** (Serdar) *duhovnic din mahalaua Sloboziei* din București, selectează în anul 1838, din „Îndreptarea legii (1652)”<sup>146</sup>, *99 de capete din care mi s-a părut de trebuință noao pre[ol]ților, ... mai adăogând și alte 32 de capete pentru sfântul botez*, din cartea lui Evstratie Arghentie Hiotul, în tipariu fiind dată ... în Țarigrad, în anul mântuirii 1756<sup>147</sup> (ms. **164 / nu are cotă nouă**, f. 1).

În ms. **162 / II 159** (anii 1843 – 1845) preia o carte tipărită de Antim Ivireanul în anul 1699, la Snagov: *Carte sau lumină de ieromonah Macsim Peloponiseanul*<sup>148</sup> și notează: *am început în anul 1843, oct[om]v[rie] 14 și am sfârșit-o în anul 1845, ianuarie dooă*.

140 Vezi cap. *Climent Duhovnic*.

141 Manuscrisele lui Nicodim trebuie comparate cu Ștrempel 1959, p. 162.

142 F. 197. *S-au tălmăcit din limba elinească de ieromonah Irinarh*.

143 Manuscrisul trebuie comparat cu Ștrempel 1959, p. 174.

144 Mitropolitul Grigorie II (1760–1787). Păcurariu 1994, vol. II, p. 395–400.

145 Ucenic și colaborator al mitropolitului Grigorie II; mitropolit al Mirelor din anul 1776. Episcop al Râmnicului și apoi mitropolit al Țării Românești în anii 1792 – 1793. Mort în anul 1794, la Căldărușani. În București: cișmeaua și dealul Filaret. Păcurariu 1994, vol. II, p. 401–403, 425–427; Păcurariu, *Dicționarul*, p. 179.

146 Pentru copia din anii 1790 – 1791 a întregii cărți „Îndreptarea legii”, vezi supra „**Dionisie Monah ot mănăstirea Dobrovățul**”.

147 La f. 114, ms. 164 avea o însemnare despre data traducerii și a recopierilor ulterioare ale scrierii lui Evstratie Arghentie Hiotul: *S-au tălmăcit la anul 1791 în sfânta mănăstire Neamțul și o am prescris eu mult păcătoșul Savva ieroshimonahul în sfânta sihăstrie Pocrovul, în luna lui avgust în 26. Amin. Și după acea scriere au scris-o și niște părinți din schitul Cernica la anul 1792, februar 30*.

148 Vezi cap. *Traducători. Anonim (Antim Ivireanul ?)*.

---

Probabil că anumite evenimente reaprindeau polemica interconfesională, de aceea s-a simțit nevoia reproducerii unei ediții devenite desigur rare. Sau poate un duhovnic dorea să se clarifice pe sine însuși.

Tot Petre Serdar duhovnic a copiat cartea întâi din „Mântuirea păcătoșilor” de Agapie Landos: *Am început a scrie în anul 1860, în zioa marți luna maiu 17; însă am scris numai când am avutu timpu slobod și cu ajutoriu lui Dumnezeu am săvârșit în anul 1861, iulie 13, zioa joi. Duh[ohvnic] Petre Serdar, biserica Sloboziia din București* (ms. **163** / **II 164**, f. 179)<sup>149</sup>.

**Rafail** Monah de la Căldărușani reproduce în anul 1833 unele din slujbele specific arhieresti (ms. **151** / **I 89**). În anii 1862 și 1896, copia încă mai aparținea unui ieromonah: *Meletie*. În anii 1832 – 1833, *Rafail monahul, din porunca Sfintiei Sale părintelui arhim[andrit] și starițu al sfintei mănăstiri Căld[ărușani] Chirio Chir Dositie*, copiază „Cronograful” lui Dimitrie al Rostovului, în traducere românească (ms. **100** / **III 33**); nu știm dacă este traducerea făcută de Ștefan Dascălul<sup>150</sup>. O traducere a „Cronografului” fusese tipărită la Iași, în anul 1813. P. Fecioru trimite la o ediție din anul 1837.

**Sava Ieroshimonahul** din *sfânta sihăstrie Pocrovul*<sup>151</sup>, a transcris în anul 1791 traducerea românească<sup>152</sup> după textul grecesc tipărit în anul 1756 al scrierii lui Evstratie Arghentie Hiotul: *Carte prea frumoasă pentru sfântul botez ...* (ms. **164** / **nu are cotă nouă**, f. 1). Ieromonahul Sava notase că: *acea scriere au scris-o și niște părinți din schitul Cernica la anul 1792, februar 30*. Probabil că după una din copiile (sau recopierile ulterioare) ale monahilor de la Cernica a preluat textul și **Petre** (Serdar) *duhovnic din mahalaua Sloboziei* din București (vezi *supra*).

**Serafim** *neobositul copist, schevofilaxul și starețul mănăstirii Căldărușani*.<sup>153</sup> Ms. **25** / **III 17** (sec.XVIII, scris de mai multe condeie) cuprinde, între altele, un *Lavsaicon* preluat după ediția din anul 1760, București. Însemnările de pe manuscris arată că acesta a fost proprietatea unor laici care l-au dăruit mănăstirii Căldărușani. De aici se ridică desigur întrebări despre relația între comanditari și copiiști. În ms. **9** / **IV 8** (*s-au început la fev<ruarie> 15, 1781 și s-au săvârșit la mai 12*), Serafim bătrânul a scris, cu *cheltuiala sfintei mănăstiri Căldoroșan<i>*, cuvinte și învățături ale lui Efrem *Harapul* sau *Siriianul*, texte ce trebuie comparate cu traducerea făcută de

149 Vezi cap. *Autori locali, Meletie ierodiacon*.

150 Vezi cap. *Traducători*.

151 Vezi Ștrempelel 1959, p. 206.

152 *S-au tălmăcit la anul 1791 în sfânta mănăstire Neamțul*.

153 Ștrempelel 1959, 209.

---

Isaac Dascălu (vezi capitolul). S-ar înțelege că Serafim, deși stareț al mănăstirii Căldărușani, era plătit pentru munca de copiere.

P. Fecioru a notat relativ la acest manuscris: *La legat s-au întrebuițat ca Vorsatz patru foi – două la început și două la sfârșit – dintr-un manuscris scris tot de Serafim* (subl. n.): *Sfântul Ioan Scărarul, „Scara”. Legătorul, pentru a arăta că aceste foi nu fac parte din manuscris, le-a legat întorcând foile cu partea de sus, jos.* Filele ar trebui comparate cu traducerea făcută de Macarie Dascălu (vezi capitolul) și cu celelalte traduceri.

**Teoclit** Ieromonahul din schitul Dălhăuți. Ms. **79 / II 44** (sec. XVIII – *s-au dăruit de sfinția]* *sa spre cel de opște folos*) cuprinde o selecție de texte (un fel de bibliotecă portabilă), cele mai multe din autorii despre care știm că au fost traduși de monahii cărturari despre care am vorbit în capitolul *Traducători*<sup>154</sup>. Doar o cercetare specială ne poate spune însă ce izvoare a folosit fie Teoclit, fie un predecesor al său.

**Teodosie** Monahul este probabil și copistul unui text pe care l-a tradus: „Paracelis către Sfânta Ana“, ms. **155 / nu are cotă nouă** (an 1860). Lângă ms. era legată și o carte: *Panihidă împreună și litiia mică ...*, tipărită la Neamț în anul 1848. Ms. a aparținut arhiereului Sofronie Craioveanul.

**Teofan** Ieromonah<sup>155</sup>. Ms. **92 / II 26**, din anul 1797 (scris în *sfânta mănăstire Căldorașani, fiind starețu prea sfinția sa arhiemandrit Gheorghie*<sup>156</sup>, *povățuitor obștejitei de aici*), cuprinde scrieri ale avei Isaia<sup>157</sup> și fragmente din Simeon Noul Teolog. Pentru acesta din urmă, p. Fecioru precizează: *Altă traducere decât traducerea lui Isaac Dascălu*. Copistul spune că a făcut unele intervenții în textele copiate, *vrând să mai tocmescu cuvântul puțin oareșce după obicinuitul graiu al țării noastre cești rumânești, că izvodul avea așază-mânt cuvintelor cam după cea slovenească stare; ci însă la mai puține locuri știu că am îndrăznit, iar mai mult am urmat.*

**Vasile Popa**<sup>158</sup> a copiat în sec. XVIII: *Întrebări și răspunsuri pentru leagea a treia ce s-au izvodit și s-au numit, adecă Uniia în Țara Ardealului*, copie pe

154 Vezi capitolele *Macarie Dascălu, Ilarion Dascălu, Isaac Dascălu, Ștefan Dascălu, Gherontie Ieroshimonah, Chesarie Monahul, Ioanichie Monahul, Irinarh Ieroshimonahul*.

155 Compară cu Ștrempel 1959, p. 249.

156 Păcurariu 1994, vol. II; p. 566–568.

157 Un manuscris cu *Matericul* avei Isaia i-a aparținut lui Nae Ionescu și a ajuns ulterior în biblioteca învățatului Virgil Căndea. Vezi Virgil Căndea, *O scriere filocalică uitată: Matericul Avvei Isaia*. <http://www.crestinortodox.ro/religie/o-scriere-filocalica-uitata-matericul-avvei-isaia-69412.html>  
*Vezi Adunare de cuvinte folositoare.*

158 Vezi și *supra* Neofit.

---

care o au fost trimis în Țara Rumânească din ponctori în ponctori (ms. 97 / II 100, f. 32–61).

### **Copiști anonimi – unul sau mai mulți pentru același manuscris**

Majoritatea copiștilor nu își notează numele. În unele cazuri sunt copiști unici ai unor manuscrise. Alteori lucrează însă doi sau mai mulți la aceeași transcriere. Așa cum am spus *supra* în capitolul **Acachie Ierodiamon** și apoi **Ieromonah**, sunt și cazuri când prezența mai multor copiști la același miscelaneu se datorează faptului că legarea diferitelor corpuri s-a făcut ulterior copierii lor – deci nu este vorba de o conlucrare voită.

Se cuvine să omagiem această mulțime de anonimi care au contribuit la supraviețuirea scrisului românesc.

---

### III. Manuale care au aparținut Episcopului Melchisedec Ștefănescu sau altor posesori

---

Sunt manuale școlare din vremea când episcopul Melchisedec Ștefănescu („susținător convins al unirii Principatelor”, „a susținut cu multă însuflețire reformele lui Cuza”, „membru titular al Societății Academice Române”)<sup>1</sup> era elev la Seminarul de la Socola (1834–1843) (unele chiar copiate de el). Manuscrisele au fost dăruite Seminarului din Huși, unde în anii 1856–1861, viitorul episcop a fost profesor și director.

**109 / II 40** (sec. XIX – înainte de 1844) – *Istoria universală. Istoria prințipatului Moldaviei* (trebuie văzută mai ales pentru rezumatul de istorie a Moldovei! – sursa ?).

**110 / II 42** (2 caiete; înainte și după 1844) – *Geografie fizică și politică*. P. Fecioru notează: *cu două feluri de scriere: cu slove chirilice, textul manuscrisului și cu litere latine majoritatea titlurilor capitolelor*.

**111 / II 58** (1837) – *Istoria Beseariceasca întocmită în scurt în Siminaria Socolii di Iconomul Costache Catihetul, din alta pre carea Preosfințitul Mitropolitul Moldavii[și] Chirio Chir Venieamin o au tălmăcit din ce elenească spre folosul și luminarea Patriei Romanești* subl. n.).<sup>2</sup>

**112 / II 53** (1838) – Veniamin Popescu, *Ritorică*. Manual pentru seminarii tradus din limba latină, cu cuvinte latine în text. F. 100v: însemnare în limba germană, din anul 1839.

**113 / II 68** (1842) – *Arheologia Biblică*. Manual pentru seminarii, tradus probabil din latină; la tiluri se dă uneori echivalentul latin.

**114 / II 73** (1838) – *Logica*. Manual pentru seminarii, tradus probabil din latină. Texte în latină la f. 5, 12v, 61v, 119, 160, 198, 206v etc. Despre Emmanuel Kant – f. 36v ș.u.

**115 / II 20** (1841) – *Teologhia dogmatică*.

**116 / II 69** (1838) – Manuale de: Filozofie morală; Dogmatică; Teologie morală. P. Fecioru: *Au fost legate la un loc trei manuscrise și o coală de 8 foi dintr-un manual de dogmatică*. F. 76–77 sunt scrise cu litere latine. La f. 103v: titlu în limba germană scris cu caractere gotice.

1 „Cel mai de seamă ierarh care a păstorit în străvechiul scaun al Romanului”; „susținător convins al unirii Principatelor”, „a susținut cu multă însuflețire reformele lui Cuza”, „membru titular al Societății Academice Române”). Mitropolit: 1879–1892. Păcurariu 1994, Vol. III, p. 164–171 etc. (vezi „Indice de nume”).

2 P. Fecioru: *Traducerea mitropolitului Veniamin Costache a Istoriei Bisericești a lui Meletie apare la Iași între 1841–1842; Iconomul Costache Catehetul – Constantin Teodorescu – a făcut deci rezumatul său după traducerea în manuscris a marelui mitropolit al Moldovei*.

---

Titluri în limba latină la f. 118, 145v, 147v, 192v<sup>3</sup>. La f. 13–13v: demonstrație a lui Kant pentru existența lui Dumnezeu.

**117 / II 56** (probabil a aparținut episcopului Melchisedec; înainte de 1850) – *Fizică. Economie rurală. Istorie naturală*. Tradus se pare din latină; la titluri se dau uneori echivalentul latin. Interesante atestări ale termenilor de specialitate.

**118 / II 57** (probabil a aparținut episcopului Melchisedec; înainte de 1850) – *Aritmetică*.

O istorie a învățământului se poate face doar incluzând și istoria manualelor școlare. Manuscrisele enumerate de noi sunt grăitoare pentru nivelul seminarului de la Socola și ele dovedesc netemeinicia afirmațiilor răuvoitoare despre învățământul teologic.

Adăugăm o listă cu alte manuscrise ce cuprind manuale.

**119 / II 104** (1839) – *Teologia dogmatică*.

**120 / II 141** (sec. XIX, înainte de 1850) – Costache Protopopescu, *Istoria Bisericească. A aparținut Seminarului din Buzău*.

**121 / II 86** (Sec. XIX, înainte de 1850) – *Retică. A aparținut Seminarului din Buzău*.

**122 / I 106** (sec. XIX; înainte de 1850) – *Istoria firii*. A aparținut arhiepiscopului Narcis Crețulescu<sup>4</sup>.

Menționăm și două titluri care, fără a fi direct manuale, sunt cărți de cultură generală:

**123 / I 40** (1785) – Abatele Delaporte, *A toată lumea călătorie*. În anul 1898, manuscrisul aparținea unui preot.

**18 / IV 14** (sec. XIX, înainte de 1857) – Fenelon, *Tractatu de ecșistența și atributele lui Dumnezeu. Traducere de Meletie Istrate, episcopul Hușilor (1851-1857)*<sup>5</sup>. *A aparținut Seminarului din Huși*.

3 Ultimile trei titluri scrise cu litere latine.

4 Arhiepiscopul Narcis Crețulescu (1835–1913), director și profesor la Seminarul din Roman. Păcurariu 1994, vol. II, p. 257, 294.

5 „În 1852 a deschis cursurile Seminarului din Huși.” Vezi Păcurariu 1994, p. 34.

---

## IV. Manuscrise din colecția protopop dr. Gheorghe Ciuhandu

---

Cele 22 de manuscrise din colecția Ciuhandu provin din Crișana (unul din jud. Hunedoara, după însemnări ulterioare copierii), majoritatea de la începutul secolului XVIII, dar și din secolul XVII (cinci, poate chiar șase); sec. XIX (unul). Ms. **125 / IV 19** este de o importanță deosebită, așa cum a subliniat p. Fecioru în Catalogul său, pentru că păstrează, în copie manuscrisă de secol XVII, filele pierdute din tipăritura lui Coresi „Tâlcul Evangheliilor“ și „Molitifelnicul“.

Cele mai multe manuscrise din colecția Ciuhandu *ne oferă traduceri mai vechi – cu cel puțin o sută de ani – decât traducерile tipărite* (vezi ms. **127 / IV 16**). Una dintre copii a fost făcută de Vasile Sturza Moldoveanul, în anii 1699, 1700 (ms. **128 / I 39**). Există și un manuscris cum puține altele sunt: o reunire „de slujbe pentru tot anul”: *Singura carte după care se făceau toate serviciile în sf. Biserici, alta nu mai era. S-a păstrat fiindcă se spune că s-a făcut mare blăstăm (în gheena ?) pe acel care va înstrăina-o* (**133 / I 32** – sec. XVIII).

Colecția Ciuhandu păstrează mărturii despre credința la nivel popular<sup>1</sup>, dintr-o parte a țării unde situația românilor a fost deosebit de grea înainte de Marea Unire.

**125 / IV 19** (mijlocul secolului XVII, Crișana) – Diaconul Coresi, „Tâlcul Evangheliilor“ și „Molitifelnicul“<sup>2</sup>. P. Fecioru: *Manuscrisul pe care îl descriem în paginile următoare este de o deosebită valoare, pentru că păstrează toate lipsurile din Tâlcul Evangheliei lui Coresi și majoritatea lipsurilor din Molitifelnic.*

*Un gând pios și de recunoștință îndrept, în numele vechii literaturi române bisericești, ... memoriei protopopului dr. Gh. Ciuhandu, care, îndrăgostit de cartea și scrisul vechi românesc, a salvat de la pieire manuscrisul descris în paginile acestea și odată cu el textele de limbă românească dispărute prin mutilarea celor două exemplare rămase din lucrarea lui Coresi.*

**126 / III 102** (1730; Crișana) – Cazanii.

**127 / IV 16** (1737, jud. Cluj; satul Volcov) – *Minei la praznicile împărătești și la sfinții cei mari de peste tot (anul)*. P. Fecioru: *Pentru istoria traducerilor în românește a cărților noastre de slujbă, importanța acestui manuscris, ca și a*

1 Predicile la morți din manuscrisele Ciuhandu au fost studiate de Ana Dumitran 2007, p. 38-40 etc.

2 Vezi Coresi, *Tâlcul evangheliilor*.



---

unora din cele ce vor fi descrise mai jos, este deosebit de mare, pentru că ne oferă traduceri mai vechi – cu cel puțin o sută de ani – decât traducерile tipărite.

**128 / I 39** (1700, 1699; Crișana; copiat de Vasile Sturze Moldovanu<sup>3</sup>) – Liturghier și *Molitve la toate trebile*.

**129 / II 88** (1717, jud. Cluj și Bihor) – Liturghier.

**130 / II 277** (sec. XVIII, Ferendia, Gataia – jud. Timiș) – Liturghier.

**131 / Nu există cotă nouă** (1716; Bihor: Lazuri, Husaseu; f. 153–156: *Acesta ohtaicul a lui diiac Ion din țara Mulduvi(i)*) – Octoih mic. P. Fecioru: *Octoihul acesta ne transmite altă traducere și altă structurare a rânduiei slujbei decât octoihurile mici tipărite*.

**132 / I 38** (1738, Crișana) – Ceaslov mic. P. Fecioru: *Acest ceasloveț ... este, la rândul lui și un catavasier*.

**133 / I 32** (sec. XVIII) – Carte de slujbe pentru tot anul. P. Fecioru: Pe lemnul tartășului din față, pe fața interioară, (însemnare scrisă) cu litere latine: *Singura carte după care se făceau toate serviciile în sf. Biserici, alta nu mai era. S-a păstrat fiindcă se spune că s-a făcut mare blăstăm (în gheena ?) pe acel care va înstrăina-o*.

**134 / I 33** (sec. XVIII, Cârstești, jud. Cluj ?) – Carte de slujbe: catavasii; rânduiala utreniei (fragmente); rânduiala sfintei liturghii (fragmente); *Podobiile glasurilor; Psalmi ce să cântă după polieleu; La 9 peasnă cântaria Născătoarei de Dumnezeu; Sinaxar a celor 12 luni*.

**135 / I 24** (sec. XVIII; foile 1-32 sânt scrise la începutul secolului XVIII, dacă nu chiar la sfârșitul secolului XVII. Crișana) – MISCELANEU: *Slujba sfintelor strate a Domnului nostru Is. Hs.; Epistolia Domnului nostru Is. Hs.; Rugăciunia Prea Curatei; Poviastia lui Ioan Bogoslov după înălțarea Domnului nostru Is. Hs.; Poveastia sufletului celui drept; Altă poveaste al sufletului celui greșit; Ertăciuni la prunci mici morți*.

**136 / I 20** (1739, Crișana) – Slujbe și rugăciuni din Molitfelnic.

**137 / I 13** (sec. XVIII, Hunedoara) – Cazanii, cântece, și iertăciuni la oameni morți

**138 / I 100** (1821, Crișana) – *Epistolieia ce au trimes Domnul Dumnezeu din ceriu și au căzut în cetate Ierusalimului în beserecă; Cazanie Precestii, când au mears să vază muncile păcătoșilor unde să muncesc tot felii de păcătoși*.

**139 / I 41** (sec. XVII–XVIII) – Cazanii la morți; Cazania lui Ioan. P. Fecioru: *frontispicii și flori finale, artistic lucrate*. Din manuscris au fost sustrate cândva mai multe file cu miniaturi.

**140 / I 102** (1726, 1728; Crișana) – Miscelaneu: *Cuvântu cumu s-au arătatu arhanghelu Mihailu lui Avramu la moarte; [Slujba din] sfânta și marea Gioi; Cântecu lui Adamu cându nu au fostu putându muri de dulceța raiului; Învățături la oameni morți; Cazanii la oameni morți; Cazanie la prunci mici; Rugăciuni; Cântecul în Dumineca Floriloru; Cântecu în Vineria de Paști pintru*

3 Dudaș 1993; Dudaș 2004, p. 139–199.

---

*jelaniia Mariii; Cazaniia sfintei Barbure cându o tăiatu tatăe-său; Troparul, condacul și otpustul praznicului Nașterii Domnului; Rugăciunea de sfințirea apei; Învățătura despre muncile păcătoșiloru în iadu; Rugăciune din slujba împărtășirii grabnice; Molitvă de postu ominiloru; Pravila sff[i]nțiloru părinți (fragment); Cânteculu lui Adamu câ[n]du muritu; Întrebări și răspunsuri.*

**141 / I 83** (sec. XVII) – Octoih mic. P. Fecioru: *Din manuscrisul care avea peste 210 foi, ne-au mai rămas numai 29 de foi.*

**142 / II 106** (sec. XVIII, Ciumeghiu – Bihor) – Miscelaneu: *Cazanii la morți; Explicare a celor 10 porunci; Pentru vecinica și fără sfârșit muncă și pentru înfricoșata și dreapta judecată; Pentru boala și doftoria; Pentru pocanie și pentru cei ce rămân de soaboară și pentru sfântul prăstol și pentru judecată; Sărbătorile de peste an, de la septembrie la august; Cuvânt pentru oamenii cei ce nu merg la sfânta Bisărică.*

P. Fecioru: *Pe foaia de hârtie de Vorsatz de la început, se păstrează o poezie, scrisă probabil la sfârșitul secolului XVIII sau începutul secolului XIX.*

**143 / III 53** (sec. XVII, Maramureș, Crișana sau jud. Cluj) – Triod. P. Fecioru: *Pentru o viitoare istorie a traducerilor în românește a cărților de slujbă, dau mai jos, după acest manuscris, două imne de largă circulație: „Porunca cea de taină” și „Apărătoarei Doamnei”.*

**144 / Nu are cotă nouă** (1728); Miscelaneu: *Fragment din Cântecul lui Adam; Acatistul Bunei Vestiri; Slujbele la praznice împărătești și la sfinți mari (cu cazaniile respective); Sfârșitul cazaniei Maicii Domnului la iad; Poleleul care să cîntă la praznicele d[uj]mnez[ăeștij și ale sv[i]nților.*

P. Fecioru: *în vederea unei viitoare istorii a traducerii în românește a cărților noastre de slujbă, reproduc, după acest manuscris, condacul «Apărătoarei Doamnei», versiune românească anterioară versiunii din manuscrisul 143.*

**152 / II 125** (sec. XIX) – *Rânduiala sfințirii bisearicii.*

O atenție aparte merită **copiștii de manuscrise din Crișana** (Bihor), despre care p. Ciuhandu a scris un studiu special<sup>4</sup> care trebuie întregit cu informațiile din Gabriel Ștrempel, *Copiști de maniscrise românești*, cu cercetările datorate lui Florian Dudaș, Ana Dumitran etc.

4 Ciuhandu, 1919. Vezi și Ștrempel 1959, Dudaș 1986 a; Dudaș 1986 b.

---

## V. Manuscrise cu alte proveniențe

---

**A.** Apropiat de colecția Ciuhandu, dar cumpărat de la Anticariatul de Stat, este ms. **145 / IV 40**<sup>1</sup> (sec. XVII) – „Minei la praznicile împărătești și la sfinții cei mari de peste tot anul”. P. Fecioru: *Pentru pricina arătată la manuscrisele 142 și 143, dau mai jos textul condacului „Apărătoarei Doamnei” din acest manuscris.* (Vezi f. 189: localitatea Socor sau Săcor – sec. XIX).

**B.** Mitropolitului Calinic Miclescu<sup>2</sup> (care se iscălește cu litere latine) i-au aparținut cel puțin două dintre mauscisele păstrate în Bibl. Sf. Sinod.

**51 / II 113** (1811–1812) – Mărturii pentru sfântul Calist (a. A lui Meletie al Atinilor, din *Bisericeasca Istorie*; b. A lui Simeon Arhiepiscopul Tessalonicului); Calist și Ignatie Xantopol, *Raiul*<sup>3</sup>.

**150 / II 201** (1813) – *Târnosania* (tipărită în anul 1752)<sup>4</sup>. F. 4, 5, 6, 7, 8, 9 (marginea de jos): *Această cârtică cu slujba târnosirii este a Paiseștii obștini.* Însemnările mitropolitului Calinic ne ajută să reconstituim o parte din circulația manuscrisului<sup>5</sup>.

**C.** De la arhiepiscopul Sofronie Craioveanul<sup>6</sup> a rămas ms. **161 / II 105** (sec. XIX) – Slujba sfântului Spiridon (p. Fecioru: *cu alte cântări decât în slujba din minei*); rugăciune către Maica Domnului (din „Cer Nou”) și sfaturi duhovnicești. Ms. **155 / nu are cotă nouă** (an 1860) cuprinde *Paraclis* către Sfânta Ana, tradus de Teodosie Monahul. Lângă ms. era legată și o carte: *Panihidă împreună și litiia mică ...*, tipărită la Neamț în anul 1848.

**D.** Nu știm cui i-a aparținut manuscrisul **146 / II 108** (sec. XVIII–XIX) – „Slujba sfântului Stelian”. În titlul din manuscris se spune: *s-au tălmăcit de pre limba elinească pe limba rumânească de Prea Sff[i]nția Sa Părintele Chir Filaret Episcopul Râmnicului*<sup>7</sup>.

P. Fecioru: *Manuscrisul este copia unei tipărituri râmnicene, din care nu se cunoaște nici un exemplar.* „*Bibliografia românească veche*” de Ioan Bianu și Dan Simonescu, vol. IV, București, 1944, p. 266, o semnalează după manus-

1 N.n.: Vezi ms. **142 și 143** Catalog p. D. Fecioru.

2 Mitropolitul Calinic Miclescu, 1822–1886 (mitropolit al Moldovei: 1865–1875; mitropolit primat: 1875–1886): Păcurariu 1994, p. 129–131 etc.; Păcurariu, *Dicționar*, p. 284.

3 Pentru acest din urmă titlu vezi cap. *Traducători. Ilarion Dascălu*.

4 Vezi capitolele: *Traducători. Ștefan Dascălu*; *Copiști ordonați alfabetic (Chiril Schimonahul)*.

5 Vezi descrierea ms.

6 Arhiepiscopul Sofronie (Ștefan) Vulpescu Craioveanul: 1856–1923. Pentru cărțile sale vezi: *Bibliografia românească modernă (Micul catehism ortodox; Viața și operele lui Immanuel Kant; Viața Sfintei Ecaterina din Alexandria)* <http://www.biblacad.ro/bnr/brmautori.php?aut=v&page=850&&limit=10> Accesat 16.05.2016.

7 Păcurariu 1992, vol. II, p. 401–403, 425–427; Păcurariu, *Dicționarul*, p. 179.

---

*crisul Bibliotecii Academiei, fondul Gaster, nr. 40, f. 20–35. Manuscrisul din Biblioteca Patriarhiei Române ar fi a doua mărturie despre existența tipăririi râmnicene. Trebuie menționat că manuscrisul nostru dă ca an al tipăririi anul 1786, pe când manuscrisul de la Biblioteca Academiei anul 1787.*

**E.** În anul 1791 este copiată o traducere românească a scrierii *Crucea Domnului*, de arhiepiscopul Ioan Maximovici (carte tipărită la Kiev în anul 1632). Este reprodusă și însemnarea traducătorului (dacă nu cumva acesta va fi fost și copistul): *Și nu că doară am avut vreo iscusință de învățatură academicească sau ritor la înfrumusețarea cuvintelor spre a tâlmăci în limba rumânească, ci din râvnă, silit fiind de dumnezeăștile cuvinte, care să cuprindă într-însa pentru mântuirea sufletului m-am îndemnat și cu prostimea neînvățaturii și a nepriceperii o am dat în scris spre folosul cel de obște. La metohul sfintei episcopii în Craiova 1791 (f. 313). Înafara acestui ms. **91 / II 59**, mai există în Biblioteca Sf. Sinod o copie de la începutul secolului XIX (**124 / II 157**). Comparând aceste două manuscrise cu acelea păstrate la B.A.R., București, p. Fecioru notează: *Manuscrisele acestea, deși ne transmit aceeași traducere, au totuși unele deosebiri de topică și lexic, care ne-ar putea sugera ipoteza a două traduceri, sau cel puțin ipoteza revizuirii unei traduceri mai vechi. Mai mult, între manuscrise sunt și deosebiri structurale.**

**F.** În anul 1831, un necunoscut a copiat, între alte rugăciuni, și *Molitfa către Dumnezeu Savaot foarte folositoare de suflet scoasă după greceie pre limba rumânească de dumnealui Costantin Cantacozino Stolnicul*. Ulterior, această *sfânt orologhion* a fost cumpărat de *Sofronie monah din târg din București* (ms. **153 / II 116**).

**G.** Ms. **149 / II 16** (1827), *Alăută duhovnicească și trâmbiță cerească și Cuvinte adunate din Sfânta Scriptură*.

---

## VI. Probleme diverse

---

### 1. CORECTURI

Părintele Fecioru a făcut un lucru mai puțin obișnuit: a remarcat acolo unde a fost posibil prezența unor intervenții în text, făcute cu intenția de a corecta greșeli de copiere (uneori de traducere) sau de a aduce clarificări (glose).

Întâlnim următoarele situații:

- A. Corecturi de la prima mână
- B. Corecturi de la prima mână și de la alte mâini
- C. Corecturi de la prima mână și de la una posterioară
- D. Corecturi făcute de prima mână și glose de o mână posterioară
- E. Corecturi și glose de la prima mână
- F. Mai multe condeie; cu comentarii marginale posterioare
- G. Un singur condei, poate al tălmăcitorului; al doilea condei revizuieste traducerea mai ales în ce privește lexicul
- H Corecturi de la mâini posterioare

Copiștii din prima categorie, aceia care își corectează singuri manuscrisul, sunt de obicei oameni cu o conștiință clară a valorii muncii lor de cărturari: Gherasim episcopul Buzăului, Acachie Ieromonahul și școala sa, Neofit Monah de la Mănăstirea Neamțu, Shimonahul Chiril de la mănăstirea Secul; Rafail Monah de la Mănăstirea Căldărușani; Moga Toader din Saca [Localitatea Saca se află în comuna Budureasa, raionul Beiuș, regiunea Crișana]; duhovnicul Petru Serdar de la biserica Slobozia din București.

Atunci când corecturile sau glosele se fac de altă mână (alte mâini) decât a copistului se pune problema colaborării în contemporaneitate sau după trecerea unui anumit timp.

Știm prea puține lucruri concrete despre cum se desfășura acțiunea de păstrare sau de multiplicare a textelor manuscrise, de aceea merită să folosim toate aceste informații. Pentru a ușura o asemenea cercetare, dăm în continuare o listă cu manuscrise din diferitele categorii enumerate mai sus.

#### A.

##### Corecturi de la prima mână

53 / II 264 (copist: *Gherasim episcopul Buzăului: 1819-1824*); 54 / II 38 (trei condeie); 55 / II 166 (un singur condei, din școala de caligrafi din care a făcut parte Acachie Ieromonahul); 63 / II 171 (manuscrisul e scris în întregime de Antonie); 64 / II 171 (două condeie, dintre care unul, foile 15-136, al lui Acachie Ieromonahul); 58 / II 60 (un singur condei); 59 / II 45 (un singur condei); 65 / II 142 (un singur condei); 66 / II 169 (un singur condei); 69 / II 77 (un singur

---

condei, din școala de caligrafi din care a făcut parte Acachie Ieromonahul); **70** / **II 76** (mai multe condeie); **71** / **II 97** (sunt legate la un loc două corpuri; ..... copistul corpului al doilea, face parte din școala de caligrafi din care a făcut parte Acachie Ieromonahul); **74** / **II 78** (au fost legate la un loc trei corpuri de manuscrise; trei condeie); **76** / **II 94** (un singur condei); **78** / **II 89** (mai multe condeie, condeie de caligrafi; unul din copiiști din școala de caligrafi din care a făcut parte Acachie Ieromonahul); **80** / **II 120** (două condeie); **81** / **II 112** (trei condeie); **82** / **II 95** (un singur condei, din școala de caligrafi din care a făcut parte Acachie Ieromonahul); **83** / **II 55** (două condeie; un condei scrie f. 2–5, celălalt restul foilor); **86** / **II 101** (un singur condei; corecturi de la prima mână, notate pe margine și încercuit cu cerneală roșie); **88** / **II 36** (ornamente florale și zoomorfe<sup>1</sup>; imagini antropomorfe<sup>2</sup>; un singur condei); **91** / **II 59** (un singur condei); **93** / **II 65** (un singur condei); **96** / **II 92** (un condei); **97** / **II 100** (legate la un loc două corpuri ; două condeie (primul corp scris de Neofit de la Mănăstirea Neamțu); **99** / **II 75** (două condeie); **106** / **I 57** (două condeie; primul scrie foile 1 – 47v, al doilea foile 247v – 252); **108** / **II 90** (un singur condei); **51** / **II 113** (A aparținut mitropolitului Ungro-Vlahiei, Calinic Miclescu); **62** / **II 49** (două corpuri; amândouă scrise de Acachie Ieromonahul; corecturi de la prima mână); **146** / **II 108** (un singur condei); **147** / **II 211** (au fost legate la un loc 4 corpuri; mai multe condeie); **150** / **II 201** (un singur condei: Shimonahul Chiril de la mănăstirea Secul); **151** / **I 89** (un singur copist: Rafail Monah de la Mănăstirea Căldărușani); **126** / **III 102** (an 1730; colecția p. Ciuhandu) corecturile sunt făcute pe hârtie lipită pe locul greșit; **100** / **III 33** (un singur condei al monahului Rafail de la Căldărușani); **132** / **I 38** textul ceaslovului (f. 7–188v) scris de Moga Toader din Saca [Localitatea Saca se află în comuna Budureasa, raionul Beiuș, regiunea Crișana]; restul scris de o altă mână); **139** / **I 41**); **143** / **III 53** (copist: Preotul Ștefan); **145** / **IV 40** (un singur condei); **148** / **I 78** (un singur condei); **162** / **II 159** (copist: Duhovnic Petre Serdar din mahalaua Sloboziei; *anul 1843, oct[om]b[r]ie 14 și am sfârșit-o în anul 1845, ianuarie doaă. D[um]n[e]st[r]u Petru Serdar*); **163** / **III 164** (copist: Duhovnicul Petru Serdar de la biserica Slobozia din București; *Am început a scrie în anul 1860, în zioa marți luna maiu 17; însă am scris numai când am avutu timpul slobod și cu ajutoriul lui Dumnezeu am săvârșit în anul 1861, iulie 13*);

## B.

### Corectat de prima mână și de alte mâini

**27** / **II 286** (Un singur condei); **42** / **II 170** (două condeie); **52** / **II 270** (trei condeie); **61** / **I 80** (mai multe condeie); **67** / **II 88** (cele scrise de Nicodim – fru-

1 Vezi f. 1, 5, 5v, 6, 16v, 23v, 26, 29v, 38v, 48, 49v, 50, 51, 52, 62, 70, 75, 78v, 82v, 84v, 85v, 89, 90v, 96v, 97v, 99, 110v, 115v, 122v, 133, 176v.

2 Vezi versoul copertei inițiale și f. 1v.

---

mos ornamentate, două condeie, al doilea (f. 97–199) al lui Nicodim); **68 / II 85** (au fost legate la un loc patru corpuri cu aceeași tematică: Vieți de sfinți; mai multe condeie); **89 / II 179** (au fost legate la un loc mai multe corpuri; mai multe condeie); **90 / II 25** (două condeie); **92 / II 26** (copist: ieromonah Teofan); **94 / II 127** (un singur condei); **102 / II 121**.

C.

**Corecturi de la prima mână și de la una posterioară**

**37 / II 118** (un condei); **40 / II 80** (mai multe condeie);

D.

**Corecturi făcute de prima mână și glose de o mână posterioară**

**46 / II 82** (un singur condei)

E.

**Corecturi și glose de la prima mână**

**48 / II 190** (două condeie, din care unul cel dintâi, f. 2–80v, pare a fi al lui Acachie Ieromonahul sau al unui copist din școala de caligrafi din care face parte și Acachie); **50 / II 83** (sunt legate la un loc mai multe corpuri de manuscrise; mai multe condeie)

F.

**Mai multe condeie; cu comentarii marginale posterioare**

**110 / II 42** (două corpuri; mai multe condeie; cu comentarii marginale posterioare)

G.

**Al doilea condei revizuieste traducerea mai ales în ce privește lexicul**

**2 / IV 102** (Un singur condei, poate al tălmăcitorului; al doilea condei revizuieste traducerea mai ales în ce privește lexicul);

H.

**Corecturi dela mâini posterioare**

**121 / II 86** (două condeie); **123 / I 40** (un singur condei).

## 2. ÎNSEMNĂRI

În însemnările făcute pe manuscrise identificăm o diversitate de subiecte: istoricul unor mănăstiri sau biserici; întâmplări din viața mănăstirii, a comunității parohiale sau a copistului; istorie mai îndepărtată; evenimente istorice contemporane cu cel care face însemnarea; atitudini față de conținutul manuscrisului; sfaturi pentru cititori, privind modul de receptare al celor

---

citite; locul unde se păstrau cărțile; posesori; împrumuturi; pomelnice; sfaturi de comportament; rugăciuni; nume de cititori; data citirii; data copierii sau a traducerii; considerații (auto)ironice; note de medicină; glosar; îndemnuri la rugăciune; încercări de condei; afirmații de umilință; un text francez, începutul celebrei opere a lui Fénelon: «Les aventures de Télémaque», un text cu totul străin textului de bază; polemici între diferiți cititori; manuscrise dăruite; blesteme; cutremure de pământ; sfaturi pentru viața călugărească; *eu voi muri și degetele mele va putrezi și cine va citi mă va pomene*; formule de mulțumire pentru începerea și (sau) terminarea lucrului; rugăciune de apărare împotriva ciumii; cât timp a durat copierea; însemnări cu litere latine sau chiar în latină; însemnări ascunse în imagini, inițiale, frontispicii înflorete; note meteorologice; numele copistului și (sau) al traducătorului; etapele copierii; traducător despre munca sa; rugăminți de iertare pentru greșelile făcute la copiere sau la traducere; rugăciuni pentru pomenirea traducătorului sau a copistului; sfaturi medicale; locul unde s-a făcut tălmăcirea; locul unde se face copierea; motivele pentru care se face traducerea sau copierea; versuri; afurisanii pentru eventualii hoți; note despre familie; boli și vindecări; evenimente tragice; decese; 1834, *Iun<ie> 20, Miercuri am primit ceasornicul de masă*; trimiteri la texte biblice, liturgice sau ale sfinților părinți; nume de cititori; versuri despre moarte; indicarea sursei după care s-a făcut traducerea; numele celui care dăruiește un manuscris; numele celui care primește un manuscris în dar; cumpărare de manuscrise (în târg, sau de la anumite persoane); rugăminți de pomenire; manuscrise ca proprietate de familie, lăsate moștenire; însemnări ale copistului Vasile Sturza Moldoveanul (**128 / I 39**); daniile de bani pentru pomenire; numele celui care a cerut să se facă traducerea sau copierea; specificul unor copii (**133 / I 32**); recomandări de pedepse corporale; cum a ajuns manuscrisul în bibliotecă; note marginale și glose scrise de preotul dr. Gh. Ciuhandu; daniile de manuscrise; însemnări în slavonă; motive ale celui care se călugărește; *la București într-acest leat 824; am văzut facerea podului de piatră, căldărâmul* (**157 / II 182**); motivele pentru care a fost scrisă o slujbă (a sf. Tatiana) (**158 / II 282**); unde a fost copiat un manuscris / cui, din ce loc a fost dăruit; motivul pentru care este dăruit un manuscris; indicații de texte scripturistice sau de lucrări folosite.

#### Manuscrise cu însemnări:

**27 / II 286; 28 / II 177; 40 / II 80; 42 / II 170; 50 / II 83; 52 / II 270; 55 / II 166; 59 / II 45; 64 / II 171; 65 / II 142; 68 / II 85; 70 / II 76; 74 / II 78; 78 / II 89; 80 / II 120; 85 / II 103; 88 / II 36; 89 / II 179; 90 / II 25; 92 / II 26; 94 / II 127; 102 / II 121; 103 / II 153; 105 / I 37; 107 / I 66; 62 / II 49; 140 / I 102; 142 / II 106; 150 / II 201; 153 / II 116; 111 / II 58; 124 / II 157; 126 / III 102; 128 / I 39; 100 / III 33; 133 / I 32; 136 / I 20; 138 / I 100; 139 / I 41; 143 / III 53; 157 / II 182; 158 / II 282; 160 / II 35; 162 / II 159; 163 / III 164.**



---

### 3. MINIATURI

Doar puține dintre manuscrisele descrise în Catalog au miniaturi. Ele trebuie cercetate în conexiune cu manuscrise din alte biblioteci ale aceluiași copiiști sau din același grup de copiiști. Interesant ar fi să se urmărească și activitatea comanditarilor.

Prezentăm în continuare pe de o parte: câteva dintre manuscrisele unde desenele datează probabil chiar din timpul copierii; pe de alta: manuscrise unde figurile par adăugate ulterior.

#### A. Executate la copiere

**11 / IV11.** Sec. XIX (1804). *Scriere cursivă, cerneală neagră; titlurile, colontitulurile, inițialele și unele însemnări marginale, cu cerneală roșie. Frontispicii și inițiale, artistic lucrate, în două culori. Pe f. 57v icoană: Sfântul Simeon Noul Bogoslov. Icoană neasemuit de frumoasă, în șase culori. P. D. Furtună (Op. cit., p. 103) o atribuie lui Nicodim Greceanu.*

**67 / II 88.** Sec. XVIII și XIX. *Titlurile, numerele capitolelor și inițialele (cele scrise de Nicodim, frumos ornamentate) cu cerneală roșie; câteva frontispicii și podoabe finale (f. 91, 152v, 155, 1517 și 199v) din cerneală neagră și roșie.*

**69 / II 77.** Sec. XIX (1801). *Scriere cursivă, de caligraf. Colontitulurile, titlurile, inițialele și locurile scripturistice de pe marginea foilor cu cerneală roșie; inițiale ornate; frontispicii și podoabe finale în două culori, roșu și negru; ... din școala de caligrafi din care a făcut parte Acachie Ieromonahul.*

**71 / II 97.** Sec. XIX. *Scriere cursivă de caligraf, cu cerneală neagră; titlurile, colontitulurile și inițialele cu cerneală roșie; inițiale simple în corpul întâi, inițiale înflorate în corpul al doilea; un frontispiciu liniar, în două culori, roșu și negru, la începutul corpului al doilea; trei condeie; al treilea, copistul corpului al doilea, face parte din școala de caligrafi din care a făcut parte Acachie Ieromonahul.*

**81 / II 112.** Sec. XIX. f. 2v. *O icoană în două culori, negru și albastru, a sfântului Petru Atonitul. N.n.: Atenție: pare o filă tipărită.*

**82 / II 95.** Sec. XIX (1817). *Pe f. 1 un frontispiciu floral din cinci culori: negru, roșu, galben, verde și albastru; în mijlocul frontispiciului, în medalion, sfântul mucenic Dimitrie; tot pe aceeași pagină, inițială artistic lucrată din trei culori: negru, roșu și verde. Un singur condei, din școala de caligrafi din care a făcut parte Acachie Ieromonahul.*

---

**85 / II 103.** Sec. XIX (înainte de 1834). Frontispicii și inițiale artistice lucrate, majoritatea în două culori; un singur condei.

**90 / II 25.** Sec. XVIII. Desen cu motiv floral: f. 4, 99v, 139v.

**93 / II 65.** Sec. XIX (1807). F. 1, un frontispiciu floral, artistic lucrat, în patru culori.

**153 / II 116.** Sec. XIX (1831). Unele inițiale cu flori, din negru și roșu, crescute din ele și întinse uneori pe întreaga pagină; un frontispiciu floral din cerneală roșie și neagră (f. 2); două icoane din o singură culoare, neagră: icoana Adormirii Maicii Domnului (f. 1v) și icoana sfântului Nicolae (f. 28v); două condeie. Primul condei scrie foile 1–45, al doilea foile 46–50.

**156 / II 24.** Sec. XIX. În intenția copistului, manuscrisul trebuia să fie un exemplar de lux, ilustrat; în acest scop a lăsat, la fiecare condac și icos al acatistului, ca și la rugăciunea de la sfârșitul acatistului, un loc, dreptunghiular, de 6X5,5, încadrat în două linii, în care urma să se facă iconografia textului în care era așezat; din păcate locul a rămas alb; comanditarul n-a găsit artistul care să împodobască cu miniaturi acatistul sfintei mucenițe Varvara; scriere cursivă cu cerneală neagră; titlurile, colontitlurile, inițialele și indicațiile tipiconale cu cerneală roșie; două frontispicii, unul floral (f. 1) și altul geometric (f. 42) din cerneală roșie și neagră. A aparținut arhierelui Sofronie Craioveanu.

**126 / III 102.** Sec. XVIII (1730). Scriere îngrijită de caligraf. Inițiale, frontispicii și flori finale frumos ornamentate; ornamentația este originală, cu motive florale sau geometrice, noi și variate, în trei sau patru culori; pentru culori s-a folosit vopsea; în ornamentație se vedește o oarecare influență apuseană; titlurile cazaniilor cu litere majuscule stilizate; un singur condei, al lui Ioan Mucaciowski. Influențe apusene în ornamentație. Inițiale, frontispicii înflo-rate<sup>3</sup>: 7v, 11v, 12, 17v, 23, 31v, 34, 37, 41, 46, 46v, 51, 56, 69, 74, 75v, 82, 91, 95v, 99v, 104v, 107, 118v, 126v, 130v, 132v, 135v, 140v, 144, 148, 154v, 158, 163, 168, 170v, 172, 177, 181, 184v, 188v, 189, 191v, 200, 207v, 213, 217v, 222v, 226, 230, 230v, 231, 234v, 237, 240, 243v, 247v, 253v, 260v, 265v, 266, 273, 274, 278, 283, 296, 303v, 309, 312, 318, 323v, 332v, 339v, 345, 351, 357v – 360v.

**129 / II 88.** Sec. XVIII (1717). Frontispicii și flori finale cu cerneală neagră și roșie; frontispiciu cu schița figurii sf. Vasile cel Mare la f. 33.

**130 / II 277.** Sec. XVIII. Frontispicii și flori finale simple și stângace cu cerneală neagră; un singur condei. Miniaturi stângace: f. 22, 47.

3 Amintim că textele scrise cu litere cursive sunt preluate din Catalogul părintelui Fecioru. Textele scrise cu litere drepte sunt adăugate de noi.

---

**133 / I 32.** Sec. XVIII. scriere foarte frumoasă de caligraf – imită tiparul – cu cerneală neagră; titlurile, colontitlurile, inițialele și indicațiile tipiconale cu cerneală roșie; inițialele frumos ornamentate; mai multe frontispicii florale, dintre care unul cu Maica Domnului rugătoarea în mijloc (f. 47), iar altul cu o cruce în mijloc (f. 112v); textul încadrat în chenar liniar; un singur condei.

**139 / I 41.** Titlurile și colontitlurile cu cerneală roșie; inițialele, pe fond negru, din cerneală neagră; tot cu cerneală neagră frontispicii și flori finale, artistic lucrate; un singur copist; corecturi de la prima mână. ... F. 26–33v: Cazanie la oameni morți ce-s pristeviți. Sfârșitul cazaniei lipsește. A fost ruptă o foaie, foaia a treia din coala 7, care cuprindea pe prima față sfârșitul cazaniei acesteia, iar pe a doua începutul cazaniei următoare. Foaia, după părerea mea, a fost ruptă de un copist posterior, care, îndrăgostit atât de frumusețea florii finale a cazaniei acesteia, cât și de a frontispiciului cazaniei următoare, nu s-a mai ostenit să le copie, ci le-a rupt, fără să mai stea pe gânduri. Aceeași explicație au și alte lipsuri: lipsa foilor 5 și 6 din coala 8 (între foile 40 și 41), lipsa foii 6 din coala 9 (între foile 46 și 47), lipsa foii 2 din coala 11 (între foile 53 și 54), lipsa foii 6 din coala 11 (între foile 56 și 57), lipsa foii 5 din coala 13 (între foile 65 și 66).

**157 / II 182.** Sec. XVIII. F. 2: O icoană cu două scene din viața sfintei Filofteia, lucrată din cinci culori.

#### **B. Adăugate ulterior**

**39 / II 46.** Sec. XVIII-XIX. Mai multe condeie, din care unul (foile 1-9v) face parte din școala lui Acachie Ieromonahul de la Căldărușani. Manuscrisul a fost legat după anul 1863 și au fost integrate în el cinci corpuri. Schițe cu penița: f. 1: Bustul din profil al unui călugăr care se închină; f. 1v: Doi soldați (romani?), cu săbii în mâna dreaptă, unul având și un pumnal în stânga.

**88 / II 36.** Sec. XVIII (înainte de 1780). Însemnări posterioare. Pe versoul copertei inițiale este desenată partea de sus a corpului unui călugăr cu o carte în mâna dreaptă (autoportret?) și alături un cap de înger, care are însă înscrisă în aureola cruciferă inscripția „Ο ων”. F. 1v. Pe stânga este schițată figura severă a unui călugăr care cu mâna dreaptă indică textul.

#### **4. MECENA**

Manuscrisele descrise în Catalog dau mărturie despre o activitate cărturărească vie, cu adevărate centre de înflorire, cu oameni specializați în a face traduceri dificile mai ales din limba greacă. Acestora li se alătură

---

copiștii, în anumite cazuri chiar prelucrători de texte. Efortul acelor minți luminate avea nevoie de o susținere materială eficientă și constantă. Vom semna în continuare câteva dintre manuscrisele care cuprind știri despre cine anume a susținut material copierea sau traducerea textelor.

A. În anul 1778, *sept<emvrie>*<sup>23</sup>, copistul Pătrașco Logofăt<sup>4</sup> notează că filele ce cuprind *Cuvintele Sf. Teodor Studitul scrisu-s-au cu toată cheltuiala Prea Sfinției Sale Părintelui Filaret Mitropolitul ai Miralichiei* (ms. 8 / III 14). Este vorba despre Filaret ajuns episcop de Râmnic în anii 1780–1792, apoi pentru un an, mitropolit al Ungrovlahiei. Între numeroasele cărți pe care a făcut să fie tipărite la Râmnic, este, în anul 1784, și cea cu traducerea amintită din Teodor Studitul. Manuscrisul trebuie deci comparat cu ediția, pentru a se vedea dacă în cei șase ani care le despart au mai fost făcute îndreptări.

B. *S-au tălmăcit din porunca părintelui Romanului Kiriu Gherasim* notează copistul ms. 2 / IV 102 în anul 1824, pe manuscrisul care cuprinde cartea *Păstoriu de oi cuvântătoare*, de Metodie Antracitul. Notița este făcută în anul morții episcopului Gherasim Clipa, cel care probabil dăduse nu doar „porunca”, ci și sprijinul material.

C. Nu doar înalți prelați, ci și fețe bisericești dintre oamenii de rând fac efortul de a susține în chip concret multiplicarea textelor necesare desfășurării corecte a vieții creștinilor. În anii 1790–1791, *Dionisie Monah ot mănăstirea Dobrovățul* a copiat *Îndreptarea legii* tipărită la Târgoviște (anul 1652), lucrare masivă și dificilă (ms. 19 / IV 1). Copistul a intervenit în text, nu s-a mărginit la o preluare mecanică. El a lucrat *cu blagoslovenia sfinți[i]i sale părintelui egumenului chirie chirie Porfirie*<sup>5</sup>. Dar din punct de vedere material, acțiunea s-a desfășurat *cu toată cheltuiala sfinți[i]i sale a preotului Grigorie ot sat i ot mănăstirea Dobrovățul*<sup>6</sup>.

D. Probabil că în multe cazuri susținerea materială venea chiar din partea mănăstirii în care viețuia monahul traducător sau copist.

În anul 1781, *Cuvinte și învățături* de sfântul Efrem Sirul, au fost copiate de *Serafim Eromonah, fiind nastavnic și schevofilax aicea la sfânta mănăstire Căldărușani, și s-au început la fev<ruarie> 15, 1781 și s-au săvârșit la mai 12* (ms. 9 / IV 8). Toată munca s-a făcut *cu cheltuiala sfintei mănăstiri Căldoroșan<i>*.

În același manuscris sunt însă legate, drept coli de vorsatz, câteva file dintr-o copie după *Scara sf. Ioan Climax*. Acea copie *s-a început acuma în luna lui Iunie 1, 1780 și fusese executată cu toată osteneala și cheltuiala sfințiii sale părintelui Serafim schevofilaxu și nastavnecu sfintei mănăstiri Căldorășani*.

4 Vezi supra cap. Copiști.

5 Și monahi[i] și dregătorii sfintei mănăstiri: sfinția sa chir Filotei musicu și dicheu și părintele Teoctist duhovnic iermonah și altor părinți monahi: chir Paisie Ioachim, chir Mitrofan, Antonii, Iorest și toată sinodiia sfintei mănăstiri.

6 Iar toată cheltuiala a sfinți[i]i sale părintelui ierei Grigorie Nistorevici bivdiacon ot Dobrovăț, o elahistos [cai] tapinos cai taleporos.

---

Ce s-a întâmplat cu restul filelor din *Scara* nu știm. Reținem însă cele două posibilități diferite de „finanțare“.

Un studiu statistic al listelor de prenumerați ce însoțesc cărți românești apărute între anii 1815–1853 a dovedit fără posibilitate de tăgadă că cei mai numeroși prenumerați și cei care sprijină cărțile înnoitoare provin dintre fețele bisericești, pe toată întinderea ierarhiei eclesiale<sup>7</sup>.

## 5. CENZURA

Părintele Fecioru a publicat Catalogul într-unul dintre anii de cumpănă pentru monahismul românesc. La 29 octombrie 1959 a fost adoptat decretul 410 „care prevedea desființarea a numeroase mănăstiri și asociații religioase, precum și scoaterea din monahism a unui mare număr de călugări”.

Pentru a nu se pierde rezultatul unei munci dificile și pentru a face cunoscută valoarea manuscriselor păstrate în Bibliotecă, p. Fecioru a acceptat să ia măsuri de precauție (sau poate eliminările de texte i-au fost impuse). Cercetarea omisiunilor merită un studiu special.

### A.

Reproducem în continuare câteva din textele eliminate din cauza cenzurii.

Mss: **1** / **IV3** (f. 344: *Pentru ca să nu ne îmbătăm de vin și ca să nu petreacem cu mueri*); **5** / **IV4** (f. 8v: *Ioan nastavnecul călugărilor de la muntele Sinai; 128v: Cuvânt 9, care ne povestește pentru ținerea de mânie, adică aducerea aminte de rău, care să înrădăcinează în inema omului și-l îndemnează a ținea minte și a face izbândă înprotiva răului celui ce au pățimit și în ce chip va putea să o biruiască ca să dobândească cunună de biruință*); **6** / **IV 2** (f. 117v: *Pentru Nașterea Mântuitorului nostru Iisus Hristos și pentru ca cu bună sânguință și întindere să ne ținem de pustniceasca noastră viață. Catihizmul 93*); **8** / **III 14** (f. 67v: *Pentru ca să suferim toate sudalme și scârbele cu bucurie*; f. 73v: *că să cuvine să răbdăm totu fealiul de scârbe ce ni să întâmplă*; f. 159. *Călugării – înlocuit cu creștinii*); **15** / **IV12-III** (f. 203v: *Cum că și bogăția, și sărăcia trebincioasă sunt vieții*; f. 207v: *Cum că robia și stăpânirea sânt potrivite vieții*; f. 211: *Cum că pre cei ce bine cugetează nici răilor stăpâni a robi îi vatămă*; f. 216: *Cum că osteneala dreptății nu e fără roadă*); **23** / **III 15** (f. 59: *călugărești*; f. 122v: *întru osteneale și scârbe*; f. 130v: *ca să suferim toate sudalmele și scârbele cu bucurie*; f. 152v: *careia îl închipuiaște războiul necredincioșilor cel asupra credincioșilor*; f. 153: *care închipuiaște a celora ce nu cu întemeiare cred lui Hristos căderea cea de la dânsul*; f. 153v: *care le închipuiaște bătăile ceale ce să aduc*

7 C. Velculescu, V.G. Velculescu, *O sociologie a publicului*, în C. Velculescu, *Cărți populare și cultură românească*, ed. Minerva, București, 1984, p. 117–163.

---

*păgânilor*); **88 / II 36** (Aproape la fiecare titlu de capitol nu a fost transcrisă acea parte care făcea vizibilă intervenția miraculoasă a Maicii Domnului).

## B.

Fără a mai cita cuvintele eliminate, vom da lista locurilor unde în Catalog apar modificări ale textelor citate din manuscrise:

Mss: **9 / IV 8** (f. 26v; 29; 31, 32, 35v, 41, 107v, 130v); **11 / IV11** (f. 68, 85v, 121v, 124v, 131, 232v, 257v, 261v, 300); **12 / IV11<sub>2</sub>** (f. 545v, 568v, 615) ; **24 / III 19** (f. 73v, 203v, 281v); **28 / II 177** (f. 244, 327, 376); **29 / II 167** (f. 117v, 127v, 153, 338, 357v); **30 / II 119** (f. 110, 151v, 160v); **31 / II 130 (f. 69, 76)**; **32 / II 252** (f. 245, 284, 316v); **34 / II 291** (f. 13v, 27v, 50); **38 / II 165** (foaia albă a tartașului din spate); **41 / II 91** (f. 32, 39, 49, 65v, 77v); **51 / II 113** (f. 169v); **52 / II 270** (f. 1, 36v, 41v, 86, 205v); **53 / II 264** (f. 65v, 108v); **54 / II 38** (f. 32, 152); **55 / II 166** (f. 105v, 188v); **69 / II 77** (f. 10v, 20, 34, 49v, 89, 207v, 233v); **72 / II 79** (f. 58, 65); **78 / II 89** (f. 77,109v, 212); **79 / II 44** (f. 103v, 120, 122v, 289v); **89 / II 179** (90v); **102 / II 121** (f. 92v); **103 / II 153** (f. 69v); **108 / II 90** (f. 12v, 53v, 56, 95v, 221, 245); **124 / II 157** (f. 30, 33v, 42, 50, 78v, 86v, 90, 124, 163v); **163 / II 164** (f. 16, 29v, 83, 91v, 122, 125, 139v, 148).

## 6. INTERVENȚII

### făcute de părintele Fecioru în descrierea manuscriselor

La majoritatea lucrărilor traduse, părintele Fecioru indică o ediție cu care se poate face comparația.

Am selectat câteva dintre comentariile sau sugestiile de lucru pe care autorul Catalogului le-a notat. Aceste observații merită toată atenția viitorilor cercetători.

#### Comentarii despre manuscris

**3 / IV5.** *Tipic bisericesc. Sec. XIX (1811-1813).* **5 / IV4.** *IOAN SCĂRARUL, Scara. Sec. XVIII.* **6 / IV 2.** *SFÂNTUL TEODOR STUDITUL, 137 Cateheze și alte opere. Sec. XIX (1804).* **8 – III 14.** *SFÂNTUL TEODOR STUDITUL, Cuvinte. Sec. XVIII (1778).* **8 / III 14** *SFÂNTUL TEODOR STUDITUL, Cuvinte. Sec. XVIII (1778).* **9 / IV 8.** *SFÂNTUL EFREM SIRUL, Cuvinte și învățăături. IOAN SCĂRARUL, Scara (pe colile folosite ca Vorsatz). Sec. XVIII (1781).* **10 / IV9.** *SFINȚII VARSANUFIE și IOAN, Întrebări și Răspunsuri. Traduse de Isaac Dascălul și «privite» de Ilarion Dascălul. Sec. XIX (1812–1816). Isaac Dascălul este cel din tîi patrolog român. Vezi supra cap. TRADUCĂTORI.<sup>8</sup> **11 / IV11.** *SFÂNTUL SIMEON NOUL TEOLOG, Cuvinte (traducere de Isaac Dascălul), vol. I. Sec. XIX (1804).* **12 / IV11<sub>2</sub>.** *SFÂNTUL SIMEON NOUL TEOLOG, Cuvinte (traducere de**

8 Textele scrise cu litere cursive sunt luate din Catalog.

---

Isaac Dascălul), vol. II. SIMEON EVLAVIOSUL, Cuvânt pustnicesc. Sec. XIX (1804–1805). FERICITUL TEODORET EPISCOPUL CIRULUI, Opera. Traducere de Mitropolitul Veniamin Costache. **13** / **IV12-I**. Veniamin Costache. Vol. I. Sec. XIX. Despre mitropolitul Veniamin Costache. **14** / **IV12-II**. FERICITUL TEODORET EPISCOPUL CIRULUI, Opera. Traducere de Mitropolitul Veniamin Costache. Vol. II. Sec. XIX (1845). Unde și cum s-a publicat textul acestui ms. **15** / **IV12-III**. FERICITUL TEODORET AL CIRULUI, Opera. Traducere de Mitropolitul Veniamin Costache. Vol. III. Sec. XIX (1845). **16** / **IV13**. TEOFILACT AL BULGARIEI, Comentar la cele 14 epistole ale sf. ap. Pavel. Traducere de Mitropolitul Veniamin Costache. Vol. I, Sec. XIX (1845–1846). **18** / **IV 14**. FENELON, Despre existența și atributele lui Dumnezeu. Traducere de Meletie Istrate, episcopul Hușilor. Sec. XIX (înainte de 1857). Despre traducător. **19** / **IV 1**. Îndreptarea legii de la Târgoviște (1652). Sec. XVIII (1791). Monahul Dionisie de la mănăstirea Dobrovățul, cunoscător de limbă greacă și slavonă, nu se mărginește numai să copie textul de la Târgoviște, ci îl și îmbunătățește. **21** / **IV 57**. PROTASIE IEROMONAHUL, Versuri și viața starețului Gheorghe de la Cernica. Sec. XIX (1852). [Povățuire în versuri cu privire la viața monahală din Cernica]. **22** / **III 13**. Sec. XIX (la începutul secolului). MISCELANEU: CHIRIL AL ALEXANDRIEI, Cuvânt pentru eșirea sufletului din trup și pentru înfricoșata a doo venire a lui Hristos; IOAN SCĂRARUL. De la cuvânt pentru întreaga înțele[p]ciune; \*\*\* Crini[i] Țarinii. [Din Cuvântul înainte]; Plângerea prorocului Ieremie pentru Ierusalim; etc. f. 23–38v. Ale lui Filoteiu Monah<sup>9</sup>, egumenul lăcașului Rugului Preasfinteii Născătoarei de Dumnezeu, a Sinai[i]. Capete pentru trezvirie și rugăciune. Manuscrisul nostru are altă ordine și altă structurare a capetolelor decât textul publicat în Filocalie. Dau mai jos un tabel sinoptic al capetelor din cele două texte. În prima coloană numărul de ordine al capetelor din manuscrisul nostru, în a doua coloană numărul de ordine al capetelor din Filocalie. **23** / **III 15**. Sec. XVIII (1781);f. 76–84v. Paisie Starețul. Cuvânt de folos pentru viața călugărească, cum să cuvina a petreace... **25** / **III 17**. MISCELANEU: Lavsaicon<sup>10</sup>; Vviața cuviosului părintelui nostru Alexie omul lui Dumnezeu;

9 Sinaitul.

10 Este o copie a Lavsaiconului tradus de Teofilact biv-vel clucerul și tipărit la București în anul 1760.

Cu o prefață dedicatorie care ar merita un studiu asupra izvoarelor și compoziției. Manuscrisul e mutilat, lipsesc cinci foi de la sfârșit. Copia e făcută de neobositul copist Serafim, starețul și schevofilaxul mănăstirii Căldărușani. Nu-i găsec însemnat numele în manuscris; identificarea o fac după scris. Se prea poate ca sfârșitul manuscrisului să fi purtat și numele lui.

Teofilact biv vel clucerul traduce Lavsaiconul după versiunea neogreacă editată în 1756 de ierodidascalul Efrem. În limba română apare deci la patru ani după editare. Și aici o dovadă a sensibilității cărturarilor români pentru noutățile literare. Ediția întâia a lucrării fiindu-mi inaccesibilă, fac identificările după ediția din 1807, pe care o are fondul de cărți de la Internatul Teologic al Bibliotecii Institutului Teologic din București. Într-o redacție prescurtată, lucrarea este editată în MG, vol. 34, col. 995-1260. O ediție critică a lucrării, precedată de un amplu studiu, a dat C. Butler: *The Lausiaca History of Palladius*, A critical Discussion together with Notes on early Egyptian Monachism (Text and Studies 6, 1), Cambridge, 1898; *The Lausiaca History of Palladius. II. The Greek Text edited with*

---

*Tâlcul sfintei Liturghii; Vieți de sfinți din luna dec.; culegere de cuvinte ale sf. Părinți. Sec. XVIII. 26 / III 18. IOAN AL MIRELOR LICHIEI, Tâlcuirea marelui canon al sfântului Andrei Criteanu. Anul 1800 (f. 284). Ioan al Mirelor Lichiei din ostrovul Lindului. Nota 1. Ioan arhiepiscopul Mirelor Lichiei este unul din numeroșii cărturari greci care au găsit, în vremuri vitrege, ospitalitate pe pământul Țării Românești și care, la rândul lor, au pus în slujba culturii românești cunoștințele, talentul și priceperea lor. 27 / II 286. ISAIA PUSTNICUL, Porunci celor ce s-au lepădat de lume. Sec. XVIII. 28 / II 177. PAVEL EVERGHETINOS, Cartea a doua. Sec. XIX (1801-1802). 31 / II 130. AGAPIE LANDOS, MÂNTUIREA PĂCĂTOȘILOR etc. Sec. XVIII (1797). Manuscrisul pe care-l descriem cuprinde partea întâia și partea a doua a lucrării Mântuirea Păcătoșilor. Versiunea românească, însă, nu este o traducere fidelă a textului lui Agapie Landos, cum e versiunea din manuscrisul nr. 32 al Bibliotecii noastre, descris mai jos, ci o prelucrare. 32 / II 252. AGAPIE LANDOS, Mântuirea păcătoșilor. Sec. XIX (1842-1844). Cine l-a scris: Miercurie sau Meletie? 33 / II 276. Viața sf. Antonie cel Mare; ANTONIE CELUI MARE, Învățăături pentru năravul oamenilor ...; ATANASIE AL ALEXANDRIEI, Viața și petreacerea ... Sinclitichiei. Sec. XVIII. 34 / II 291. ISAAC SIRUL, Cuvinte pustnicești. Sec. XVIII. 35 / II 134. GRIGORE SINAITUL, Opera. Sec. XVIII-XIX. Manuscrisul acesta este un adevărat corp al operei Sfântului Grigorie Sinaitul. E mai complet decât cel publicat de Sfântul Nicodim Aghioritul. 36 / II 133. AVA TALASIE, STAREȚUL VASILE DE LA POIANA MĂRULUI, GRIGORE SINAITUL. Sec. XVIII și XIX. 38 / II 165. MISCELANEU: MAXIM MĂRTURISITORUL, Patru sute de capete ...; Teofan, Scară ...; Cuvinte atribuite lui: MACARIE EGIPTEANUL, ISAAC SIRUL, MARCO PUSTNICUL, AVVA AMMONA, anonimi, între care și un posibil ucenic al starețului Paisie Velicovschi. Sec. XVIII. 40 / II 80. MISCELANEU: Sf. Andrei Salos (fragmente de viață și de întrebări); TEOFAN, Scară a dumnezeeștilor daruri (versuri); CALIST TILICUDI, Pentru iscusirea liniștii; SIMEON NOUL TEOLOG, Dumnezești cântări ale doririi; MARCO PUSTNIC, Pentru post și pentru smerenie; DIMITRIE ROSTOVSKI, Învățătură duhovnicească a omului celui din lăuntru; ... SIMION EVLAVIS, Cap. 132 la capetele lui Simion Evlavis. Sec. XVIII-XIX. 45 / II 99. MISCELANEU: CALIST ȘI IGNATIE XANTOPOLOS, Raiu; Mărturii pentru sfântul Callist. (MELETIE AL ATENEI, SIMEON AL TESALONICULUI); IOAN SCĂRARU, Cuvânt 27. Pentru sfințita a trupului și a sufletului liniștire; GRIGORE TEOLOGUL, Stihuri, epistole, fragment din cap. 65 al unei lucrări neidentificate; SIMEON NOUL TEOLOG, Pentru liniștire; TEOFAN, Scară ... a dumneze-*

*Introduction and Notes (Texts and Studies 6, 2), Cambridge, 1904. Butler folosește numai manuscrisele din bibliotecile occidentale. Manuscrisele din bibliotecile răsăritene, multe la număr, au rămas necercetate și nefolosite. S-ar putea ca cercetarea aceasta să modifice concluziile lui Butler.*



zăeștilor daruri. **49 / II 122.** SF. IOAN GURĂ DE AUR, *Comentarii la Psalmi*<sup>11</sup>. Sec. XIX (1817–1818). **53 / II 264.** PATERIC, Vasile cel Mare, Isaac Sirul, Anastasie Sinaitul. Sec. XIX (1819). V. f. 108v-116. A sfântului Anastasie Sinaitul, *Pentru semnele și facerile de minuni și prorociile ce să întâmplează de să face de eretici și nevrednici. [Textul manuscrisului prezintă deosebiri mari față de ediția din M.G.]* **55 / II 166.** PROLOG PE LUNILE MARTIE, APRILIE ȘI MAI. Sec. XIX. Pe marginea paginilor sunt însemnate cu creionul, probabil de părintele Fecioru, filele din *Proloagele* de la Neamț (1855) la care se găsesc textele respective. De asemenea sunt notate textele care nu apar în acea ediție. **61 / I 80.** MISCELANEU: sf. Ieronim, *Viața prea cuviosului părintelui nostru Ilarion cel Mare*; ...; sf. Simeon Noul Teolog<sup>12</sup>, 1. *Pentru ceale trei chipuri ale luării aminte și ale rugăciunii*. 2. *Pentru întâiul chip*. 3. *Pentru al doilea*. 4. *Pentru al treilea*. Cuvântul 102. **63 / II 171** MISCELANEU: *Povestire din Pateric, din viața sfântului Antonie; Întrebări și răspunsuri ale sfântului Antonie cel Mare; sf. Atanasie al Alexandriei, Viața prea cuviosului ... Antonie celui Mare (prescurtată); sf. Ieronim și dintru cetirea Lunovnicului celui Mare, Viața prea cuviosului ... Pavel Tiveul; Paladie, „Lavsaicon”, Pentru Pavel cel Prost, Însemnare dintâiu pentru prea cuviosul avva Antonie (19 povestiri din viața sfântului Antonie cel Mare); etc.* 6. f. 76v-95. *Însemnare dintâiu pentru prea cuviosul avva Antonie*. A. *Sub acest titlu sunt grupate 19 povestiri din viața sfântului Antonie cel Mare. În ms. nu sunt numerotate. Le-am numeroat pentru identificare; în majoritatea lor, aceste povestiri, cu oarecare modificări, se găsesc în „Patericul ce cuprinde în sine cuvinte folositoare ale sfinților bătrâni”, Râmnicul Vâlcei, 1930.... Iată corespondența dintre cele două texte...* **66 / II 169.** SF. TEODOR AL EDESEI, *Capete a faptelor celor bune*<sup>13</sup>; SF. EFREM SIRUL, *Sfătuirii*. Sfătuirea 21. Sec. XVIII. **70 / II 76.** EFREM SIRUL, *BIBLIE, Rugăciuni*; DIFERITE SCRIERI ANONIME CU CONȚINUT ISIHAST; ISAC SIRUL, *Cuvânt 73*; ANONIM, *Pentru împărțirea sfîntelor taini*. Sec. XVIII, f. 115-116. *Chipurile providenței lui Dumnezeu. [În ms. 35<sup>14</sup> al Bibliotecii noastre, f. 162–163v, scrierea aceasta este atribuită sfântului Grigorie Sinaitul.]* **75 / II 71.** MISCELANEU: Sf. TEODOR EPISCOPUL EDESULUI, *Capete a faptelor celor bune*; SF. EFREM SIRUL, *Sfătuirea 21*; EVERGHETINOS, *Cartea a treia. Pricina 1*. Sec. XVIII. I. f. 3–42v. *Cartea Sfântului Teodor ce au fost episcop Edesului, Capete a faptelor celor bune*

11 Nici o însemnare nu confirmă spusele lui D. Furtună (*Ucenicii stareșului Paisie în mănăstirile Cernica și Căldărușani, București, p. 99*), că acest Comentar la psalmi este traducerea lui Macarie Dascălul. Probabil că P. D. Furtună a luat știrea din altă parte și n-a mai indicat sursa.

12 Însemnare a părintelui Fecioru: *Aceeași traducere ca în ms. 12.*

13 *Manuscrisul nostru se deosebește întrucâtva de ediția din «Filocalie» și în ce privește titlul lucrării – «Capete 100 foarte folositoare», în «Filocalie» – și în ce privește împărțirea pe capitole.*

14 Cota nouă: **II 134.**

[Aceeși traducere și aceeași dispoziție a capitolelor ca și în manuscrisul 66<sup>15</sup>, cu deosebirea că manuscrisul acesta are 100 capitole ca și ediția din Filocalie, integrând în cap. 100 capitolele 100 și 101 din manuscrisul 66]. **76 / II 94.** ISIHIE PREOTUL, *Despre trezvie și virtute*. Sec. XVIII. I. f. 1. [Isihie preotul. *Despre trezvie și virtute*, 200 capete]. Autor identificat de p. Fecioru. f. 28v–56v. A acele, *Altă sută de capete*<sup>16</sup>. **77 / II 84.** f. 1. *Antologhion*<sup>17</sup>. Sec. XVIII (1785; 1799). **78 – II 89.** *Prolog pe lunile Martie, Aprilie și Mai*. Sec. XVIII și XIX. **79 / II 44.** ISAAC SIRUL, *Către oareșcarele frate carele iubii mâlcomirea*; CRINII ȚARINII; EFREM SIRUL, *Învățăături*; TEODOR EPISCOPUL EDESULUI, *Capete a faptelor celor bune*; FILOTEI SINAITUL, *Capete pentru trezvie și rugăciune*; etc. f. 362v–366. *Ale sfântului Grigorie Sinaitul întrebare către sfântul Maxim Cavsocalivitul*<sup>18</sup> **85 / II 103.** Sf. NICODIM AGHIORITUL, *Carte folositoare de suflet [Prăvilioară ??]* Sec. XIX (înainte de 1834). [Este o altă traducere decât traducerea românească tipărită la București, în 1799 și reeditată apoi de mai multe ori.]. **86 / II 101.** IOAN, POLUVIE, SAVIN (ucenici), *Viața celui întru sfinți părintelui nostru Epifanie arhiepiscopul Chiprului*. Sec. XIX (înainte de 1816). **89 / II 179.** MISCELANEU: IOAN COLOVOS, *Viața sf. Paisie cel Mare*; DAMASCHIN STUDITUL, *Cătră ... cei ce vor să se călugărească*; VASILE CEL MARE, *Pentru ce să face și să zice chipul călugăresc îngeresc... ; ... IOAN GURĂ DE AUR, Trimitere către călugări plină de tot folosul și privirea*; ILIE PRESVITERUL, *Floare de cuvinte sfătuitoare a iubitorilor de înțelepciune*<sup>19</sup> ...; idem, *Capete*<sup>20</sup>; THEOGNOST, *Pentru lucrare și vedenie și pentru preoți*<sup>21</sup>; **90 / II 25.** GRIGHENTIE, *Dialogos ... cu ... Ervan*<sup>22</sup>; *Cazaniia la dumnezeiasca în-*

15 Ms. **66 din** Catalog Fecioru are cota nouă: **II 169.**

16 *Manuscrisul acesta este o copie a unei traduceri mai vechi, după cum se vede din greșelile de copiat. Traducerea este făcută după un izvod slavon. Față de ediția din MG, manuscrisul nostru are o altă împărțire pe capitole. Dau mai jos un tabel sinoptic al capetelor celor două texte...*

17 *În acest Antologhion, ca de altfel în toate Antologhioanele de slujbă, avem o prescurtare a slujbelor sărbătorilor mari de peste an; sunt lăsate afară: unele stihuri de la vecernie și utrenie, paremiile, canoanele și sinaxarele. Ar fi interesant un studiu comparativ între traducerea cântărilor din acest Antologhion și traducerile românești din cărțile de slujbă tipărite.*

18 *Textul din manuscrisul nostru se deosebește puțin de ediția din Filocalie. Începe direct cu întrebarea: „Spune-mi, te rog” și sfârșește cu răspunsul sfântului Maxim, lăsând la o parte partea introductivă și finală din Filocalie. Distribuie apoi materia pe întrebări și răspunsuri, iar răspunsul la ultima întrebare a sfântului Grigorie Sinaitul îl împarte în două capitole, cărora le dă următoarele titluri: Semnele înșălării și Semnele Darului.*

19 *Textul lui Ilie presviterul transmis de manuscrisul nostru este altfel structurat decât textul editat de sf. Nicodim Aghioritul în Filocalia sa. Ediția din Filocalie are 109 capete față de 100 de capete din manuscrisul nostru. Sunt de părere că textul românesc prezintă o mai bună tradiție manuscrisă decât textul grec editat de sf. Nicodim Aghioritul. Dau mai jos o sinopsă a celor două texte. ...*

20 Și aceste capete sunt structurate altfel decât în ediția din Filocalie. Iată sinopsa lor. ...

21 În manuscrisul nostru lucrarea aceasta are 84 de capitole în loc de 85 câte are ediția din Filocalie. ...

22 *Introducerea acestei lucrări este mai dezvoltată în manuscrisul nostru (f. 4–5v).*

---

gropare a trupului Domnului ...; Cazaniia la dumnezeiasca Înălțare a Domnului... Sec. XVIII; hârtie. **99 / II 75**. Sec. XVIII. PATERIC; „Vieți de Sfinți” selectate din Sinaxar ... f. 187–192 : Pentru copiii care au savârșit sfânta jertfă<sup>23</sup>. **102 / II 121**. Sec. XVIII. Viața sfântului Vasile cel nou; Vămile văzduhului<sup>24</sup>. **104 / II 261**. Slujbe din Triod. Sec. XVIII. f. 90–105: [Slujba de Sâmbătă seara și de Duminecă dimineața, glasul al cincilea] = Octoih Mare. care cuprinde slujba Învierii pe opt glasuri, Ediția IV-a, București. 1942, p. 370–388<sup>25</sup>. **108 / II 90**. Sec. XIX (1804). PROLOG PE LUNILE IUNIE, IULIE ȘI AUGUST. f. 41–41v: Întru aceeași zi, Cuvânt din Pateric = Patericul ce cuprinde în sine cuvinte folsitoare ale sfinților bătrâni, Râmnicul Vâlci, 1930, p. 301–302; f. 41v–43v: [Cuvânt din Limonariul lui Moshu] = MG, vol. 87, pars tertia, col. 2889–2892; f. 109v–110v. Întru aceeași zi, Cuvânt din Pateric = „Patericul ce cuprinde în sine cuvinte folositoare ale sfinților bătrâni”, Râmnicul Vâlci, 1930, p. 103–104, 120; f. 246–247v: Întru aceeași zi, Cuvânt pentru un Teodor ... carele fiind bolnav l-au botezat cu nisip pre cale și s-au făcut sănătos = Limonariul<sup>26</sup> lui Ioan Moshu, MG, vol. 87, pars tertia, col. 3044–3045. **41 / II 91**. I. A sfântului Maxim Mărturistoriul [Numele sfântului Maxim Mărturisorul, pus în fruntea lucrării, este o greșală de copist, care copiind textul după ms. **52** din Biblioteca noastră, a luat colontitul: «A sfântului Maxim Mărturisorul» drept autor al lucrării.]. Din cartea ce să numeaște **Iconion** sau închipuirea a evangheliceștii vieții călugărești cei de opște, de la sfinții părinți în scurt adunată dintru o carte pecetluită în **Vilna** în anul<sup>27</sup>; etc. **146 / II 108**. SLUJBA SFÂNTULUI STELIAN. Sec. XVIII–XIX. F. 1. Slujba cuviosului și purtătorului de D[um]nezeu părintelui nostru Stilianu ... Dată la stambă în tipografia Prea Sff[i]nții Sale în anul de la nașterea lui H[risto]s 1786 Noem[vrie] 22. S-au tipărit de Climent Ierom[onahul] Tipografal Râmnicianul<sup>28</sup>. **147 / II 211**. Sec. XVIII (1776). MISCELANEU: sf. ANTONIE CELUI MARE, Învățături pentru năravul oamenilor și pentru buna viețuire; ... NICHITA STITHAT, Suta dintâi a capetelor celor lucrătoare; ... idem, Pentru aceeaia adecă carele iaste raiul cel gânditoriu ... Prea înțeleaptă și

23 Mai dezvoltată decât în Limonariu; cu elemente noi în plus.

24 Altă versiune decât versiunea românească a lui Rafail Protosinghelul, tipărită la Râmnic în 1816, și retipărită apoi în mai multe rânduri.

25 Scris cu creionul, de Părintele Fecioru, pe marginea f. 90: Cu stihuri în plus față de Octoihul tipărit. Octoih, București, 1942, p. 370 – 388.

26 Daniel Niță-Danielescu, Traducerea și circulația Limonarului în Țările române analeteologie-iasi.ro/arh/2005/3.pdf Accesat 26 oct. 2019.

27 În ms. 52, f. 295v, textul continuă: în anul 1618.

28 Manuscrisul este copia unei tipărituri râmnicene, din care nu se cunoaște nici un exemplar. Bibliografia românească veche de Ioan Bianu și Dan Simonescu, vol. IV, București, 1944, p. 266, o semnaleză după manuscrisul Bibliotecii Academiei, fondul Gaster, nr. 40, f. 20–35. Manuscrisul din Biblioteca Patriarhiei Române ar fi a doua mărturie despre existența tipăriturii râmnicene. Trebuie menționat că manuscrisul nostru dă ca an al tipăririi anul 1786, pe când manuscrisul de la Biblioteca Academiei anul 1787.

înalță aligorigească vedere <sup>29</sup>; **41 / II 91**. Din cartea ce să numește Iconion sau închipuirea a evangheliceștii vieții călugărești cei de opște, de la sfinții părinți în scurt adunată dintru o carte pecetluită în Vilna în anul<sup>30</sup>; [PAISIE STAREȚUL] Următorului de faptele lui Avraam și lucrătorului celui osârdnic ... prea scumpului meu priiaten părintelui Chir Dimitrie<sup>31</sup>. **23 / III 15**. Sec. XVIII (1781). MISCELANEU: Întrebări bogoslovești ... tipografia școalei Văcăreștilor (primele 70 pg.); PAISIE VELCICOVSCHI, Cuvânt de folos pentru viața călugărească, ... cătră prea iubitul său priiaten Dimitrie prezviter la patriida sa, la anii de la Hristos 1766<sup>32</sup>; TEODOR STUDITUL, Cuvinte (1–36)<sup>33</sup>; **111 / II 58**. Sec. XIX (1837). Iconomul COSTACHE CATEHETUL, Istoria Bisericească întocmită în scurt (după Istoria Bisericească a lui Meletie al Atenei). ... La anul 1837<sup>34</sup>. **124 / II 157**. Sec. XIX (la începutul secolului). ARHIEP. IOAN MAXIMOVICI, Crucea Domnului. Lucrarea aceasta Crucea Domnului, opera arhiepiscopului Ioan Maximovici – și nu opera mitropolitului Petru Movilă, cum susținea D. Furtună în articolul: „Crucea Domnului (Stavrofilia)” în: „Revista Ortodoxă”, II, 1914, p. 215–216 – a avut o largă răspândire în țara noastră. Fondurile de manuscrise, numai a două din bibliotecile noastre – Biblioteca Academiei Române, și Biblioteca Patriarhiei Române – ne-au păstrat cinci manuscrise cu această lucrare. **125 / IV 19**. Sec. XVII (mijlocul secolului). DIACONUL CORESI, Tâlcul Evangheliilor și Molitfelnicul<sup>35</sup>. aici nu este o simplă descriere de ms., ci pregătirea pentru o editie critică – și chiar o editie, apărută înainte de ediția din 1998. **126 / III 102**. Sec. XVIII. (1730)CAZANIE. **127 / IV 16**. Sec. XVIII (1737). MINEI LA PRAZNICILE

29 Cf. P. Chrysostomus Baur O.S.B., *Initia patrum graecorum*, Città del Vaticano, 1955, vol. II, p. 564. În colecția *Sources chrétiennes*, nr. 8 (1943), s-a publicat o lucrare a lui Nichita Stithatul: *Paradisus spiritualis*. N-aș putea spune dacă este lucrarea din manuscrisul nostru, deoarece începutul este puțin deosebit; în loc de: „lemnul cunoștinței Duhul Sfânt este”, cum este în manuscrisul nostru, avem: „lemnul vieții Duhul Sfânt este”.

30 În ms. **52**, f. 295v, textul continuă: în anul 1618.

31 Lipsește sfârșitul scrisorii. Avem în acest ms. o altă traducere decât traducerea din ediția tipărită și din ms **23**. = Adunarea a cuvintelor celor pentru ascultare de la mulți sfinți și dumnezești părinți... și viața cuviosului părintelui nostru stareșului Paisie, împreună cu oarecare din Trimiterile sfinției sale, acum întâiu tipărite... în sânta M[onastire] Neamț[u] la anul 1817, p. 296a–336.

32 Scrisoarea aceasta este publicată în: *Adunare a cuvintelor celor pentru ascultare, M-rea Neamtu*, 1817, p. [296a]–336.

33 *La legare, s-a adăugat pe versoul actualiei f.86 însemnarea despre Orânduiala vremii când să cuvine a să citi învățăturile sfântului Teodor Studitul*.

34 Traducerea mitropolitului Veniamin Costache a Istoriei Bisericești a lui Meletie apare la Iași între 1841–1842; Iconomul Costache Catehetul – Constantin Teodorescu – a făcut deci rezumatul său după traducerea în manuscris a marelui mitropolit al Moldovei. Nevoia unui rezumat al voluminoasei lucrări a lui Meletie au simțit-o și teologii greci. Un astfel de rezumat a făcut Ștefan Comita. Au apărut mai multe ediții: a treia apare la Smirna în 1861.

35 Vezi Coresi Diaconul, *Tâlcul evangheliilor și Molitevnice rumânesc*, ediție critică de Vladimir Drimba; studiu introductiv Ion Gheție, Ed. Academiei Române, București, 1998.

---

ÎMPĂRĂTEȘTI ȘI LA SFINȚII CEI MARI DE PESTE TOT ANUL. [Pentru istoria traducerilor în românește a cărților noastre de slujbă, importanța acestui manuscris, ca și a onora din cele ce vor fi descrise mai jos, este deosebit de mare, pentru că ne oferă traduceri mai vechi – cu cel puțin o sută de ani – decât traducerile tipărite.]. **130** / **II 277**. Sec. XVIII. LITURGHIER. f. 1–9. [Rânduiala vecerniei]. [Textul acestui manuscris reproduce aproape întocmai liturgiile în uz în bisericile noastre.]. **100** / **III 33**. Sec. XIX (1832–1833<sup>36</sup>). SF. DIMITRIE AL ROSTOVULUI, Cronograf. **132** / **I 38**. Sec. XVIII (1738). CEASLOV MIC. f. 139–144. Luna lui septembrie [In cadrul sinaxarului, în afară de troparele și condacele praznicelor mari, mijlocii și mici, sunt inserate și catavasiile de peste an, așa că acest ceaslouveț, cum îl numește copistul, este, la rândul lui și un catavasier. **133** / **I 32**. Sec. XVIII. CARTE DE SLUJBE PENTRU TOT ANUL. f. 293–310v. Luna lui avgust. [Ca și în Ceaslouvețul descris la ms. **132** (cota nouă: **I 38**), și în această carte de slujbă pentru tot anul, în sinaxarul celor 12 luni, înafară de troparele și condacele praznicelor mari, mijlocii și mici, sunt inserate și slujbele praznicelor mari: slujba Nașterii Maicii Domnului (se găsea în cele 12 foi rupte); slujba Înălțării Sfintei Cruci (f. 175–179v); slujba cuvioasei Paraschiva (f. 182–186v); **136** / **I 20**. Sec. XVIII (1739). SLUJBE ȘI RUGĂCIUNI DIN MOLITFELNIC. f. 7–20v. Rânduiala ispovedani[i]i [Rânduiala tipicului și a molitfelor este aceeași ca și în Molitfelnicul lui Dosoftei, tipărit la Iași în 1681, f. 120–125v, dar o altă traducere decât traducerea mitropolitului Dosoftei.]. **139** / **I 41**. Sec. XVII–XVIII. CAZANII LA MORȚI; CAZANIA LUI IOAN. f. 26–33v. Cazanie la oameni morți ce-s pristeviți [Sfârșitul cazaniei lipsește. A fost ruptă o foaie, foaia a treia din coala 7, care cuprindea pe prima față sfârșitul cazaniei acesteia, iar pe a doua începutul cazaniei următoare. Foaia, după părerea mea, a fost ruptă de un copist posterior, care, îndrăgostit atât de frumusețea florii finale a cazaniei acesteia, cât și de a frontispiciului cazaniei următoare, nu s-a mai ostenit să le copie, ci le-a rupt, fără să mai stea pe gânduri. Aceeași explicație au și alte lipsuri. .... f. 41–46. [Cazanie la oameni morți] [Lipsește și începutul, și sfârșitul cazaniei. Sfârșitul, însă, a fost scris de Pr. Dr. Gh. Ciuhandu, care l-a copiat pe o foaie, adăugată de el manuscrisului, foaia 46, lipită de foaia 47. Copia a făcut-o după un alt manuscris al său, manuscrisul de la Sacadat, care a intrat tot în fondul nostru de manuscrise, ms. nr. **140** (nou: **I 102**). **143** / **III 53**. Sec. XVII. TRIOD. f. 1. Cu mila lui D[u]m[ne]zău începutul Tripeasnițului sau carte de post ce să zice Triod. [Pentru istoria traducerilor în românește a cărților noastre de slujbă, manuscrisul acesta este de o deosebită însemnătate; ne transmite o versiune românească a Triodului anterioară cu cel puțin 40 de ani celui dintâi Triod românesc tipărit (Râmnic, 1731); în manuscrisul nostru

36 Peste patru ani, în 1837, harnicii tâlcuitori de la Mănăstirea Neamțu tipăresc Hronograful sfântului Dimitrie al Rostovului: ...Tipăritura aceasta are altă traducere decât manuscrisul nostru. În lipsa originalului Cronografului, identificările le fac după ediția de la Neamțu, citată mai jos: Hronograf.

---

*lipsesc sinaxarele Triodului, iar slujbele sunt prescurtate prin eliminarea unor cântări; sunt însă și cazuri când avem și cântări în plus.]. 145 / IV 40. Sec. XVII. MINEI LA PRAZNICILE ÎMPĂRĂTEȘTI ȘI LA SFINȚII CEI MARI DE PESTE TOT ANUL. 159 / II 51. Sec. XIX (1857). CANON AL OPTULEA (PARACLISUL SFÂNTULUI MARELUI MUCENIC DIMITRIE). Între aceste tipărituri și manuscris au fost legate și 11 foi albe. Însemnările de pe aceste foi, ca și însemnarea de pe foaia 2 a primei tipărituri, ne duc la concluzia că întregul volum a aparținut shimonahiei Filofteia de la Mănăstirea Pasărea. În 1857 își scrie pomelnicul de vii și morți pe foaia a treia a acestor foi albe. 163 / III 164. Sec. XIX (1860–1861. AGAPIE LANDOS, *Mântuirea Păcătoșilor*. F. 3v. La sfârșitul *Înainte cuvântării către cititori*, textul continuă: *Al iubirii voastre de D[u]mnezeu, cu totul smerit și plecatu, Lavrentie ieromonahul și dascăl, ot episcopiia Râmnicu, anul 1764*<sup>37</sup>.*

37 Această însemnare ne pune pe urmele unui alt traducător al *Mântuirii Păcătoșilor*: dascălul Lavrentie de la Episcopia Râmnicului. Nu este oare identic cu Lavrentie Dascălul, de care face mențiune G. Strempelel în: *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, vol. I, București, 1959, p. 138–139?

---

## VII. Bibliografie

---

*Adunare de cuvinte folositoare – Adunare de cuvinte folositoare pentru maici, prefață de Virgil Cândea, prolog de Eufrasia Poiană, București, ed. Anastasia, 1995*

Ana Dumitran 2007 – vezi Dumitran, Ana

Anton, 2003 – Manuela Anton, „Hexameronul” lui Vasile cel Mare în traducere românească..., în *Texte uitate. Texte regăsite*, FNȘA, București, 2003, p. 123–234

Ciuhandu, 1919 – Gh. Ciuhandu, *Dieci și manuscrise vechi din Bihor*, „Tribuna”, I, 1919, nr. 46, p. 1–2; nr. 48–49, p. 1–2; nr. 50, p. 1–2; nr. 51–52, p. 1–2.

Coresi, *Tâlcul evangheliilor* – Coresi, *Tâlcul evangheliilor și Molitevnicele rumâne*, ediție critică de Vladimir Drimba; studiu introductiv Ion Gheție, Ed. Academiei Române, București, 1998

D. Furtună – vezi Furtună, D.

Dudaș 1986 a – Florian Dudaș, *Manuscrisele românești medievale din Crișana*, ed. Facla, Timișoara, 1986;

Dudaș 1986 b – *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*, vol. I, vol. II, Editura Episcopiei Române a Oradei, Oradea, 1986.

Dudaș 1993 – Florian Dudaș, *Vasile Sturza Moldoveanul, pelerinul transilvan (1693 – 1730)*, Oradea, Muzeul Țării Crișurilor, 1993

Dudaș 2004 – Florian Dudaș, *Cărturari și artiști din Muntenia și Moldova peregrini în Crișana*, Timișoara, Editura de Vest, 2004

Dumitran, Ana, *Sus la poarta ceriului*, introd. Jan Nicolae, Alba Iulia, ed. Altip, 2007

Furtună, D., *Ucenicii* – D. Furtună *Ucenicii Starețului Paisie în mănăstirile Cernica și Căldărușani*, București, ed. Nemira, 2002

Mihail, Paul, *Legăturile* – Paul Mihail, *Legăturile cu Ardealul ale starețului Paisie de la Neamțu*, în „Revista de Istorie și Teorie Literară”, XLV, 1997, nr. 1–2, p. 61–66

Mihail, Paul, *Obștea* – Paul Mihail, *Obștea mănăstirilor Neamț și Secu în anul 1837, în Români în reinnoirea isihastă*, coord. Virgil Cândea, cu

---

binecuvântarea I.P.S. Daniel mitropolitul Moldovei și Sucevei, Iași,  
ed. Trinitas, 1997, p. 149–198

Mihail, Paul, *Participare Veniamin Costachi* – Paul Mihail, *În legătură cu participarea episcopului Veniamin Costachi la înmormântarea starețului Paisie de la Neamțu*, în „Biserica Ortodoxă Română”, CV, 1987, nr. 3–4, p. 109–116

Mihail, Paul, *Schitul Poiana Mărului* – Paul Mihail, *Schitul Poiana Mărului, un centru ortodox cărturăresc*, în „Spiritualitate și istorie la Întorsura Carpaților”, coord. Antonie Plămădeală, vol. I, Buzău, Sectorul Cultural al Episcopiei Buzăului, 1983, p. 361 ș.u.

Mihail, Paul, *Slujba Sfântului cuviosului Paisie de la Neamțu (după manuscrisul aflat la Muntele Athos, schitul Sf. Ilie, împreună cu portretul său)*, București, Ed. I.B.M.B.O.R., 1993

Mihail, Paul, *Traduceri* – Paul Mihail, *Traduceri patristice ale starețului Paisie*, „Mitropolia Olteniei”, XXIV, 1972, nr. 3–4, p. 217–223

Mihail, Zamfira, *Les principes* – Zamfira Mihail, *Les principes de traduction du Vénérable Païssy*, Conferința națională «Text și discurs religios», Timișoara, 15-16 noiembrie 2013. Online a apărut în *Text și discurs religios* [Lucrările Conferinței Naționale «Text și discurs religios», Timișoara, 15–16 nov.2013], nr.6, 2014. pe site *html Asociația culturală «Text și discurs religios»*.

N.A. Ursu – vezi Ursu, N.A.

Paul Mihail – vezi Mihail, Paul

Păcurariu 1994 – Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, IBMBOR, București, 1994

Păcurariu, *Dicționarul* – Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, ed. II-a, Ed. Enciclopedică, București, 2002

Pelin, Valentina, *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (sec. XVIII – XIX)*, ediție de Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, Chișinău, ed. Pontos, 2014

Racanello, Dario, *Rugăciunea* – Dario Racanello, *Rugăciunea lui Iisus în scrierile starețului Vasile de la Poiana Mărului*, trad. rom. de Maria-Cornelia Oros, Sibiu, ed. Deisis, 1996

Ștrempel 1959 – Gabriel Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, Ed. Academiei, București, 1959



---

Timotin, *Cele mai vechi cărți populare – Cele mai vechi cărți populare în literatura română. VI. Scrieri eshatologice postbizantine. Vedenia Sofianei. Viața lui Anastasie. Vedenia lui chir Daniil*, Studiu introductiv, ediție și glosar de Andrei Timotin și Emanuela Timotin, FNȘA, București, 2002

Timotin, *Dascălul Ilarion* – Andrei Timotin, *Traducerile din literatura patristică ale Dascălului Ilarion*, „Limba Română”, L, 2001, nr. 1–2, p. 111–24

Timotin, *Profeții postbizantine* – Andrei Timotin, *Profeții bizantine și postbizantine în Țările Române (secolele al XVII-lea – al XVIII-lea)*, Ed. Acad. Române, București, 2015

Ursu, N.A., *Dascălul Ilarion* – N.A. Ursu, *Dascălul Ilarion – primul traducător și comentator al „Exaimeronului” sfântului Vasile cel Mare*, „Teologie și viață”, III, 1993, nr. 11–12, p. 70

Ursu, N.A., *Școala de traducători români din obștea starețului Paisie, de la Dragomirna, Secu și Neamț*, în *Românii în reînnoirea isihastă*, coord. Virgil Câdea, cu binecuvântarea I.P.S. Daniel mitropolitul Moldovei și Sucevei, Iași, ed. Trinitas, 1997, p. 39–82

Ursu, N.A., *Dascălul Macarie* – N.A., Ursu, *Dascălul Macarie, autorul „Gramaticii Rumânești” (1772) și al lexiconului slavono-român (1778)*, „Limba Română”, XXXIV, 2005, nr. 5, p. 445–449

Valentina Pelin – vezi Pelin, Valentina

Velculescu 2006 – Cătălina Velculescu, *Die rumänischen Prologen – Übersetzungen, Bearbeitungen Wiederübersetzungen*, în vol. col. *Mnogokratnite prevodi v Južnoslavjanskoto srednovekovie*, coord. Lora Taseva, Roland Marti etc., Sofia, 2006, p. 503–512

Velculescu 2018 – Cătălina Velculescu, *Proloage. Fiziolog. Alexandria. Cosmografii*, ed. Școala Agatonina, 2018, p. 11–30